

”Jämställd skola i Västmanland – Med pedagogen i centrum”

”.....men vi har ju bara börjat!.....”

Förord

Skolan kan förändra traditionella könsmonster!

Skolan har stor betydelse inte bara för barnens och ungdomarnas utveckling utan även för hela länets utveckling. I skolans uppdrag ingår att arbeta för jämställdhet mellan pojkar och flickor.

De positiva effekterna av en jämställd skola är många. En jämställd pedagogik bidrar till exempel till att bryta de könstraditionella utbildningsvalen och till att både pojkar och flickor får möjlighet att göra otraditionella yrkesval, vilket är helt nödvändigt inför framtiden. Men den stora vinsten är att alla barn och ungdomar får möjlighet att utvecklas som individ oberoende av könsstereotypa föreställningar som alltför ofta begränsar och förminskar.

Projektet "Jämställd skola" som har genomförts i några skolor i Västmanland under åren 2002-2003 visar att skolan har stora möjligheter att minska okunskapen, förändra förlegade attityder och att bryta invanda könsmonster. Genom ett målinriktat pedagogiskt arbete som baseras på kunskap om jämställdhet i samverkan med ett engagerat ledarskap stärks både pojkar och flickor.

Varje skola måste hitta sin egen väg och formulera sina egna jämställdhetsmål.

Min förhoppning är att denna rapport ska inspirera och vara ett stöd för länets skolor i det så viktiga arbetet med att utveckla en jämställd pedagogik.

Västerås 2004-03-25

Karin Tilly
Länsexpert jämställdhet

Jämställd skola, innehåll projektrapport

- 1. Sammanfattning** **sid 1**

- 2. Inledning** **sid 3**
Jämställd skola, organisation

- 3. Jämställdhet i skola och förskola** **sid 6**
Vad är jämställdhet?
Utgångspunkter; skolans styrdokument, skollag och läroplaner
Hur ser ojämställdheten ut i skolan?

- 4. Arbetssätt** **sid 9**
Metod för arbetet
Metod för arbete i förskolan inspirerad av aktionsforskning

- 5. Arbetet på Risbroskolan i Fagersta** **sid 15**
Bakgrund
Arbetssätt
Aktiviteter
    Utbildning
    Kartläggning och analys av studiemiljön på skolan
    Elevaktiviteter
    Övriga aktiviteter, förändringar i arbetssätt
    Intervjuer med skolledning och lärare
Resultat av projektarbetet och det fortsatta arbetet på Risbroskolan

- 6. Arbetet på Brandthovdaskolan, Västerås** **sid 27**
Bakgrund
Arbetssätt
Aktiviteter
    Utbildning och handledning
    Kartläggning
    Presentation och analys av kartläggning
    Förändrat arbetssätt och aktioner
    Intervjuer med skolledning och pedagoger
Resultat av projektet och fortsatt jämställdhetsarbetet på Brandthovda förskolor.

- 7. Arbetet i förskoleklass, Fagersta** **sid 34**
Bakgrund
Arbetssätt
Aktiviteter
    Utbildning och handledning
    Kartläggning och analys
    Förändrat arbetsätt och aktioner
    Intervjuer med skolledning och pedagoger
Resultat av projektet och fortsatt jämställdhetsarbetet i förskoleklassen i Fagersta

8. Jämställdhetsverkstäder, seminarier	sid 39
9. Genuspedagoger Utbildning; ”Värdegrund, Jämställdhet och genusvetenskap” Genuspedagoger i Västmanland	sid 40
10. Övriga aktiviteter i projektet Kontakter med skolor och förskolor i länet Seminarium ”Tre perspektiv på kropp och kön i skolan”, december 2003.	sid 41
11. Erfarenheter och utmaningar Det finns inga generella metoder Skolledningens engagemang avgörande Tid, en viktig resurs Elevernas delaktighet i jämställdhetsarbetet Jämställdhet utgår från pedagogen – öppenhet nödvändig Stärka pojkar eller flickor? Stöd i jämställdhetsarbetet Jämställdhetsplaner	sid 42
12. Förslag till fortsatt arbete för jämställdhet i Västmanlands skolor och förskolor. Fagersta – en kommun på väg mot jämställda skolor? Skapa ett regionalt jämställdhetscentrum för pedagoger	sid 46
13. Litteratur och källor	sid 48

Sammanfattning

Under perioden april 2002-december 2003 har projekt Jämställd skola i Västmanland arbetat med att vidareutveckla metoder och arbetssätt för att stärka jämställdhetsarbetet i länets skolor. Projektet har initierat och stött pedagogiskt jämställdhetsarbete vid Risbroskolans högstadium i Fagersta, förskoleklassen Ekorren/Vitsippan i Fagersta och Brandthovdaskolans förskolor i Västerås.

Kartläggning av den pedagogiska miljön på de medverkande skolorna visar att de inte är jämställda. Pedagoger och lärare bemöter och bedömer flickor och pojkar olika och utifrån kön. Det leder till att traditionella könsmonster vidmakthålls och reproduceras. Utbildning och kartläggning har gett pedagogerna en medvetenhet om genus och ojämställdhet i den egna undervisningsmiljön och på ett mycket konkret sätt synliggjort ojämställdhet i skolan resp förskolan. Förändrings- och utvecklingsarbeten för att bryta de ojämställda situationerna har idag startats och pågår på de olika skolorna. Arbetet sker både på ett övergripande plan med att formulera jämställdhets- och arbetsplaner och på ett konkret plan i det egna klassrummet eller arbetslaget.

Erfarenheter och utmaningar

- **Kunskap föregår handling**

Det finns inga färdiga metoder för hur ett aktivt jämställdhetsarbete ska bedrivas på en skola eller förskola. Det man ska göra måste utgå ifrån och landa i det egna vardagsarbetet. Varje skola måste hitta sin egen väg och formulera sina egna mål och vidta de åtgärder som anses angelägna på just den skolan. För att kunna göra det måste utbildning och kunskap vara ett första steget i arbetet, med syfte att skapa en gemensam grund för det fortsatta samtalet på skolan.

- **Skolledningens engagemang avgörande**

Skolledningens engagemang och delaktighet i jämställdhetsarbetet är avgörande för om arbetet ska få en långsiktig effekt på skolan.

- **Tid – en nödvändig resurs**

I utvecklingsarbete är tiden en viktig resurs. Det krävs tid för reflektion men också respekt för att det tar tid att förändra tidigare arbetssätt. Fyra terminer är en rimlig tidsrymd för att starta och etablera ett långsiktigt jämställdhetsarbete på en skola.

- **Jämställdhet utgår från pedagogen.....**

För att lyckas med jämställdhetsarbete måste de egna värderingarna hos pedagogen och i kollegiet problematiseras och synliggöras. Det är då som begreppet jämställdhet blir tydligt och möjligt att konkretisera i skolans vardag. Det är därför viktigt med öppenhet i diskussioner och ett tillåtande samtalsklimat på skolan/förskolan.

- **..... och eleverna**

En nyckelfaktor för ett bra jämställdhetsarbete bland ungdomar, är att även för dem synliggöra och problematisera de egna värderingarna och könsmyterna. En förutsättning för det är att eleverna är delaktiga i utformningen av ett aktivt jämställdhetsarbete på skolan.

- **Både flickor och pojkar ska stärkas**

Det är viktigt att fokusera på både flickors och pojkars behov av att bryta traditionella könsroller. Både flickor och pojkar vinner på att erövra och träna könsotraditionella förmågor.

Hur kan arbetet gå vidare?

Projektet föreslår två vägar för att utveckla arbetet med jämställdhet i Västmanlands skolor.

Fagersta – en kommun på väg mot jämställda skolor?

Fagersta kommun har en unik möjlighet att vidareutveckla ett pedagogisk jämställdhetsarbete i kommunens samtliga skolor och på så sätt ge kommunen en jämställdhetsprofil. På de två skolenheter i Fagersta som har ingått i projektet, är ett långsiktigt jämställdhetsarbete etablerat. Efter 2004 kommer kommunen att ha en stark pedagogisk kompetens inom området med tre utbildade genuspedagoger. De strukturförändringar som planeras med övergång till f-9 skolor i kommunen kan vara en möjlighet att etablera jämställdhet som ett tydligt gemensamt perspektiv i Fagerstas alla skolor. Fagersta skulle därmed bli en av de första kommunerna i landet med en jämställdhetsprofil på sina skolor.

En jämställd pedagogik får långsiktiga positiva effekter för kommunen. Det skulle höja pojkarnas betyg och därmed möjligheten till eftergymnasiala studier för flera ungdomar i kommunen. Det ökar anställningsbarheten i gruppen och ger också möjlighet att bryta den könssegregerade arbetsmarknaden i kommunen. För skolan innebär en jämställdhetsprofil en kvalitetshöjning och kan därmed bidra till att kommunen blir mer attraktiv att flytta till för småbarnsföräldrar.

Skapa ett regionalt jämställdhetscentrum för pedagoger i Västmanland

Det finns ett stort behov av handledning, utbildning, förmedling av tips och idéer och stöd för att initiera och utveckla jämställdhetsarbetet i länets skolor. Projektet föreslår därför att ett regionalt jämställdhetscentrum för pedagoger inrättas i länet. Centrat skulle vara en resurs för pedagoger, skolor och förskolor i hela länet. Centret bör samverka med Mälardalens högskola och dess nystartade Genusforum, samt med lärarutbildningen.

1. Inledning

Länsstyrelsen och Västmanlands kommunförbund var 1998 huvudmän för projektet Jämställd skola. Där konstaterades att skolan i Västmanland inte är jämställd. Flickor och pojkar behandlas och bemöts olika utifrån sitt kön. Både flickor och pojkar förlorar på det. Könstillhörigheten begränsar deras val och möjligheter och lägger grunden till traditionella yrkesval och en traditionell könsroll. I projektet kunde också konstateras att ett flertal lärare arbetar med jämställdhet, men arbetet är mycket sällan systematiskt och det saknas både kunskaper om arbetssätt och metoder. Dessutom saknas inte sällan konkreta mål politiska mål för samt uppföljning av skolans jämställdhetsarbete.

Situationen ser inte annorlunda ut i Västmanland än i större delen av landet. Såväl svenska som internationella undersökningar visar att flickor och pojkar bemöts och bedöms olika i både skola och förskola. Därigenom bidrar skola och förskola till att bekräfta och konservera traditionella könsmonster.

Skolan har emellertid ett tydligt uppdrag att arbeta med jämställdhet. Skollagen ålägger dem som verkar inom skolan, att särskilt främja jämställdhet mellan könen. Enligt läroplanerna, både för grundskola, gymnasieskola och förskola, ska skolan aktivt och medvetet främja kvinnors och mäns lika rättigheter och möjligheter, samt motverka traditionella könsmonster och fördomar.

Det finns idag exempel på konkret jämställdhetsarbete i både förskola och skola runt om i landet och också material och litteratur om konkreta arbetsmetoder. Under perioden april 2002-december 2003 har därför projekt Jämställd skola i Västmanland fortsatt arbetet med att vidareutveckla metoder och arbetssätt för att stärka arbetet med jämställdhet i länets skolor och förskolor. Projektet har initierat och stött utvecklingen av pedagogiskt jämställdhetsarbete vid Risbroskolan (högstadium) i Fagersta, förskoleklassen Ekorren/Vitsippan i Fagersta och Brandthovdaskolans förskolor i Västerås, Stigbergsgården, Sundiska Vreten och I ur och skur Glada älgar. Projektledaren har också besökt ytterligare ett antal skolor och förskolor i länet och informerat, lett seminarier och föreläst om jämställdhet, samt i samarbete med Mälardalens högskola arrangerat en seminariereserie om jämställdhet i skolan.

Utbildning och kompetensutveckling på området, kartläggning av den egna pedagogiska situationen ur ett jämställdhetsperspektiv och åtgärder/aktioner för att bryta de ojämställda situationer som synliggjorts, har varit det övergripande arbetssätt som har använts på de olika skolenheterna, vilka har deltagit i projektet. Ett viktigt förhållningssätt i arbetet har varit att hela tiden praktisk och konkret knyta arbetet till den egna pedagogiska situationen i skolan och i klassrummet. Jämställdhet är ett abstrakt begrepp som innehåller - oftast omedvetna - attityder och värderingar. För att kunna arbeta med frågan är det därför viktigt att bli medveten om hur ojämställdhet kan gestalta sig i den egna miljön, dvs att gå från *åsikt* till *insikt* om hur det ser ut. Kartläggningen har därför varit en viktig del av arbetet.

Vad har då åstadskommits i skolor som har deltagit i projektet, vilket resultat ser man idag av arbetet? Projektet har pågått under tre terminer och det har visat sig vara en relativt kort tid för att genomföra ett förändrat arbetssätt. Utbildning och kartläggning har tagit en stor del av projektiden och de konkreta förändringarna och aktionerna har företrädesvis kommit igång under den sista terminen. Att bli medveten om och erkänna att det egna klassrummet eller förskolan är ojämställd är mödosamt och tar tid att acceptera.

Det tydligaste resultatet av arbetet är att de medverkande pedagogerna idag har en medvetenhet om ojämställdhet och jämställdhet i skola och förskola. Kartläggningen har bl a visat att undervisning och inlärningsmiljön är ojämställd, på olika sätt. På högstadieskolan synliggjordes en ganska hård miljö, där könsmakten ligger i pojkarnas händer, sexuella trakasserier i form av könsord och ovälkomna beröringar är vanliga. Studieresultatet visar också en traditionell bild, där flickorna har bättre betyg än pojkarna överlag, och särskilt i traditionellt kvinnliga ämnen som språk, bild och hemkunskap.

På förskolorna visade kartläggningen att pedagogerna bemöter flickor och pojkar olika. Pojkar och deras behov ges företräde i olika aktiviteterna och verksamheten anpassas efter dem. Pojkarna får mer uppmärksamhet än flickorna av pedagogerna och tar mer av det tillgängliga utrymmet både i form av tid och fysiskt utrymme.

Förändringsarbete och aktioner i olika former har startats och pågår. Som exempel kan nämnas att på högstadieskolan har flickor och pojkar, var för sig, fått diskutera sexuella trakasserier och kränkningar, flickor i år 8 har fått arbeta i grupper med dramapedagog för ökad självkänsla, lärare ger flickor resp pojkar olika skrivträning utifrån olika behov, undervisningen i år 8 har delats i flick- resp pojkgrupper för att ge flickorna mer tid och uppmärksamhet, samt för att arbeta med jämställdhetsfrågor med eleverna.

På förskolorna har pedagogerna t ex delat in barnen i flick- resp pojkgrupper vid olika moment, t ex vid påklädningen i tamburen, vid pysselaktiviteter, vid vattenlek m m. Motivet har också här varit att ge flickorna mer uppmärksamhet och att flickor och pojkar får träna olika förmågor, vilket kartläggningen visade att de inte gör, t ex att träna bollsporter för flickor och träning i samtal, dialog med pojkar, ett slags kompensatorisk pedagogik.

På de tre skolenheter som har deltagit i projektet är jämställdhetsarbetet idag väl förankrat och har goda förutsättningar att utvecklas vidare. Handlings- och arbetsplaner kommer att formuleras och målet är att få med ett jämställdhetsperspektiv i allt arbete på skolan/förskolan. Som i allt förändringsarbete har det funnits eldsjälar, dvs pedagoger som har engagerat sig mer än andra i arbetet med jämställdhet på sin enhet. Andra har av olika skäl engagerat sig mindre. men som helhet är alla enheterna på väg mot en jämställd skola.

1.2 Projektet Jämställd skola, organisation

Syfte och mål.

Projektets syfte har varit att Länsstyrelsen och Västmanlands kommunförbund i samverkan med ett urval skolor och förskolor i Västmanland utveckla metoder och arbetsätt för att arbeta med jämställdhet.

Projektets mål har varit:

- Att i minst 6 förskolor/skolor i Västmanland utveckla arbetet med jämställdhet genom utbildning och handledning av arbetslag
- Att varje deltagande skola/förskola utarbetar handlingsplaner för sitt jämställdhetsarbete
- Att utveckla nätverk för de deltagande arbetslagen/skolorna
- Att genomföra en offentlig seminarier kring aktiva metoder för jämställdhetsarbete i skolan

De utvalda skolorna/förskolorna åtog sig:

- Att avsätta fortbildningstid för medverkande personal
- Att upprätta pedagogiska handlingsplaner för det fortsatta arbetet med jämställdhet efter projekts slut
- Att utse ansvariga processledare på skolan/förskolan
- Att delta i projektet under hela projekttiden.

Organisation.

Projektet har omfattat tiden mars 2002 t o m december 2003. Projektledaren Eva-Karin Wedin har varit anställd på deltid och ansvarat för projektets planering och genomförande. Styr- och referensgrupp för projektet, har bestått av Karin Tilly, jämställdhetsdirektör Länsstyrelsen, Ove Svensson kultur- och utbildningssekreterare Västmanlands kommunförbund och Margareta Holmberg, lärarutbildningen vid Mälardalens högskola. Gruppen har träffats vid tre tillfällen under projektarbetet.

2. Jämställdhet i skola och förskola

2.1 Vad är jämställdhet?

Jämställdhet är ett ord för jämlikhet mellan könen. Det myntades på 1960-talet och är idag ett eget politikområde. Målet för den svenska jämställdhetspolitiken är att kvinnor och män ska ha samma möjligheter, rättigheter och skyldigheter inom alla väsentliga områden i livet. Det innebär bl a en jämn fördelning av makt och inflytande och lika tillgång till utbildning och möjligheter till utveckling av personliga ambitioner, intressen och talanger. Ojämliga maktförhållanden mellan könen är ett grundläggande demokratiskt problem både på en individuell och en samhällsnivå. Jämställdhetsarbetets viktigaste syfte är att förändra denna obalans.

Det finns idag en omfattande forskning på området. Yvonne Hirdmans teori om genussystemet (1) är en spridd förklaring på hur ojämställdhet skapas. Enligt denna teori inordnas människor efter kön i alla sammanhang och efter två principer. Den ena är att könen hålls isär, liksom handlingar och principer som är könspräglade. Den andra är det är mannen som är norm för alla människor. Utifrån detta skapas föreställningar och värderingar om kvinnor och män. Hirdman säger att vi ingår ett osynligt kontrakt, ett genuskontrakt, som både kvinnor och män är med och upprätthåller.

Dessa föreställningar och värderingar om kvinnor och män skapas av oss alla tillsammans och de förändras hela tiden. Vad som är kvinnligt och manligt idag är något helt annat än för hundra år sedan. Denna skapelse av kön innehåller en mängd normer. Normer för vad som är korrekt resp avvikande beteende utifrån kön. Dessa normer är svåra att upptäcka eftersom vi tar dem för givna, vi är så vana med dem. Om mannen är normen för människan innebär det att kvinnan blir den avvikande, den underordnade. Normen begränsar kvinnors och mäns handlingar och möjligheter i samhället, dvs makten mellan könen blir ojämt fördelad. Individer kommer inte till sin rätt, vilket både människor och samhälle förlorar på. Men om normen skapas av oss alla i samhället innebär det också att den går att förändra. Jämställdhetsarbete handlar alltså om att förändra attityder, förhållningssätt och normer.

Den här synen på jämställdhet och genus kallas också konstruktivistisk, med vilket förstås att kön är något som konstrueras. Den återkommer i olika nationella och internationella dokument på området.

2.2 Utgångspunkter: skolans styrdokument, skollag och läroplaner

Utgångspunkten för arbetet i projektet har varit skolans uppdrag att arbeta med jämställdhet, vilka finns tydligt formulerade i skolans styrdokument. Enligt *skollagens* portalparagraf ska alla som verkar inom skolan bemöda sig om att hindra varje försök från elever att utsätta andra för kränkande behandling. Trots det förekommer kränkande behandling och sexuell mobbing i skolan. I skollagens andra paragraf åläggs dem som verkar i skolan att särskilt främja jämställdhet mellan könen.

I läroplan för grundskolan, *Lpo 94/98* ingår jämställdhet i skolans värdegrund. Den formulering som används är att skolan aktivt och medvetet ska främja flickors och pojkars lika möjligheter. Vidare betonar man ”att det sätt på vilket flickor och pojkar bemöts och bedöms i

(1) Hirdman, ”Genus – om de stabilas föränderliga former”

skolan, och de krav och förväntningar som ställs på dem, bidrar till att forma deras uppfattningar om vad som är kvinnligt och manligt. Eleverna ska därför få utrymme att pröva och utveckla sin förmåga och sina intressen oberoende av könstillhörighet.”

Andra områden som lyfts fram i läroplanerna är elevernas rätt att oavsett kön och kulturell bakgrund få ett reellt inflytande på såväl arbetsformer som innehållet i undervisningen. I läroplanen för de frivilliga skolformerna, *Lpf 94*, framhålls att personalen ska informera och vägleda eleverna inför deras val av kurser, fortsatt utbildning och framtida yrkesinriktning på ett sådant sätt att det motverkar begränsningar som grundar sig på kön eller social och kulturell bakgrund.

I läroplanen för förskolan, *Lpfö 98*, betonas också de vuxnas betydelse för jämställdheten. Vidare tas förskolans uppgift att aktivt arbeta med frågan upp: ”Förskolan skall motverka traditionella könsroller och könsroller. Flickor och pojkar skall i förskolan ha samma möjligheter att pröva och utveckla förmågor och intressen utan begränsningar utifrån stereotypa könsroller.”

Rektor har enl Lpo 94/98 ett särskilt ansvar för att ämnesövergripande kunskapsområden som miljö, trafik, jämställdhet, konsumentfrågor, sex och samlevnad samt alkohol, tobak och narkotika, integreras i undervisningen. Skolan har också ett uppdrag att verka för jämställdhet vad gäller studie- och yrkesval.

Skolans personal och skolledare har alltså ett tydligt uppdrag att arbeta för jämställdhet. Projektet har utifrån det ställt frågan HUR kan ni arbeta för jämställdhet på er skola/förskola?

2.3 Hur ser ojämställdheten i skolan ut? Några konkreta exempel

De flesta lärare skulle nog svara att de är jämställda i sin undervisning och behandlar flickor och pojkar lika. Att de inte gör det vet vi utifrån en omfattande forskning på området. Skolan är istället en av de mest könsbevarande strukturerna i samhället. Skolan och lärarna förstärker snarare än motverkar traditionella könsroller. Men hur ser ojämställdheten ut i skolan? Hur gestaltar sig de traditionella könsrollerna i skolan? För att förtydliga det har vi listat några exempel från de kartläggningar som gjorts i projektet. De finns närmare beskrivna längre fram i rapporten. De mönster som här – och senare i rapporten - beskrivs ska ses som just mönster av beteende. Det innebär inte att det alltid och överallt är så här på skolan/förskolan. Men ur ett ”helikopterperspektiv”, ser mönstret ut så här:

Högstadieskolan:

- En studiemiljö med könsord och ovälkomna beröringar. Pojkarna har makten och dominerar de gemensamma utrymmena.
- Studieresultaten är ojämnt fördelade. Flickorna har bättre betyg än pojkarna, dvs högre genomsnittligt meritvärde.
- Tydliga skillnader i betyg ämnesvis. Flickorna har bättre betyg än pojkarna i alla ämnen, men företrädesvis i traditionellt ”kvinnliga” ämnen som bild, språk, henkunskap, svenska och engelska.

- Lektioner där pojkarna dominerar verbalt och fysiskt. Pojkarna tar och ges mest uppmärksamhet, flickorna spelar en underordnad roll
- Undervisning där det inte tas hänsyn till att flickor och pojkar har olika erfarenheter, t ex att flickor i allmänhet är mer tränade i att läsa och skriva än pojkar.

Förskolan

- Barnen leker mest med det egna könet. Flickor leker övervägande relationsinriktade lekar i små grupper, med mycket prat. Pojkar leker lekar med tydliga ledare och rangordning, ofta tävlan, kamp och jakt som tema. Lekarna innehåller mycket rörelse och lite prat.
- Vid påklädning organiserar pedagogerna arbetet efter pojkarnas behov. De får mest hjälp och tar även större del av det fysiska utrymmet. Flickorna får i stor utsträckning klara sig själva och får mer stöd i förbifarten och när de ber om det.
- I samlingar är det pojkar som får det mesta talutrymmet. De tar ordet oftare, får mer talstöd resp tillsägelser av pedagogerna. De rör sig också mer och tar större del av rummet i besittning. Flickorna sitter mer still och talar oftast när de får frågan eller uppmuntras att göra det.
- Flickorna är ”hjälpfröknar”, dvs de hjälper omedda eller oombedda till att hålla ordningen eller stödja verksamheten.

Vad blir konsekvensen av ojämställdheten? Jo, att förskolan och skolan fostrar;

- Pojkar som tränas i att vara den som tar utrymme och får uppmärksamhet i gruppen, att bli lyssnade på, men inte att lyssna, att ifrågasätta, att använda makt, att tävla, att ta emot order/tillsägelser, att inte ta ansvar för gemensam verksamhet (det gör pedagogerna och flickorna), att tänja på gränser.
- Flickor som tränas i att komma i andra hand, att be om ordet, att inte bli lyssnade på, att klara sig själv och ta ansvar för sig själv och andra, att samtala och lyssna, att göra sina skoluppgifter (och på så sätt få bra betyg), att inte ifrågasätta, att hålla sig inom ramen, att vara duktiga.

Allt detta är traditionella könsmonster. Skolan befäster på så sätt och stärker de könsstrukturer som finns i samhället. Det leder till könstraditionella utbildnings- och yrkesval, olika roller vid föräldraskap, olika karriärmöjligheter etc.

Den jämställda skolan blir då den skola som ger både flickor och pojkar samma förmågor, t ex att kunna ta utrymme och tala i grupp och samtidigt föra samtal och dialoger, där lyssnandet är en viktig del. En person som är van att få gruppens uppmärksamhet har lättare att se sig själv som chef och en person som är tränad att samtala i små grupper har lättare att se sig själv fungera i arbetsituationer där detta är viktigt, t ex inom vård och omsorg.

3. Arbetsätt och metoder

3.1 Metod för arbetet

De metoder som har valts i arbetet på Risbroskolan och de bägge förskolorna utgår från samma grundmodell. Utgångspunkt i arbetet har varit det uppdrag som skolan och förskolan har att arbeta med jämställdhet, såsom det är formulerat i skollag och läroplaner. Utgångsfrågan har varit; HUR kan ni arbeta för jämställdhet på er skola/förskola?

Steg 1 i arbetsprocessen har varit kunskapsinhämtning och utbildning.

Steg 2 har varit kartläggning och synliggörande av hur könsordningen ser ut på skolan/ förskolan, hur ser könskoreografin ut, finns det ojämställda situationer och hur gestaltar sig dessa?

Steg 3 har varit analys och diskussion av kartläggningsmaterialet

Steg 4 har varit förändringsarbete, aktioner, med syfte att bryta den konstaterade könsordningen och uppföljning av dessa.

- **Steg 1**

I allt förändrings- och utvecklingsarbete är kunskap, medvetenhet och insikt nyckelbegrepp. Eftersom jämställdhet är ett begrepp vars innebörd är mångfasetterat och berör omedvetna attityder och föreställningar om relationer mellan könen, är det särskilt viktigt att kunskap föregår handling vid arbete med jämställdhet. Det finns en allmän föreställning om att Sverige är ett jämställt och ett jämlikt land. Vi kan anta att många lärare – förmodligen de flesta – skulle svara ja på frågan om de behandlar flickor och pojkar lika och har en jämställd undervisning. Det krävs en medvetenhet om att de egna könsnormerna och värderingar påverkar undervisningen och bemötandet av eleverna. Denna insikt är grunden för förändring.

Steg 1 i metodarbetet hos Risbroskolan och de bägge förskolorna blev därför kunskap, dvs utbildning och reflektion kring begreppet jämställdhet. Kunskapsinhämtningen delades in i två delar:

- 1 Kunskap om skolans uppdrag, styrdokument, jämställdhetspolitik, fakta om kvinnor och män i Sverige, forskning om jämställdhet i skola och förskola
- 2 Attityder och värderingar om jämställdhet, föreställningar om kvinnligt-manligt, genussystemet, bearbetning av egna värderingar.

Kunskapsinhämtningen har skett på olika sätt på de olika skolorna, genom seminarier, föreläsningar, värderingsövningar, samtal, diskussioner m m, vilket finns beskrivet längre fram i rapporten. Ett genomgående förhållningssätt och ambition har varit att hela tiden knyta an till deltagarnas egen verklighet och verksamhet. Gemensamma reflektioner i små grupper har därför varit viktiga verktyg i arbetet. De flesta av dessa reflektionspass har också dokumenterats och på så sätt återkopplats till gruppen för att användas i det fortsatta arbetet.

- **Steg 2**

Steg 2 har varit kartläggning av och synliggörande av hur könsordningen ser ut på den egna skolan. Utgångspunkten har varit konstruktivistisk, med vilket menas att alla som finns på skolan – omedvetet eller medvetet – deltar i att skapa de konstruktioner av kön som finns i skolan, dvs det handlar om hur personal och elever bemöter och bedömer varandra ur ett könsperspektiv. Alla i skolan, både personal och elever, deltar hela dagarna i ett ”könsdrama”. Kartläggningen har haft som syfte att beskriva *könskoreografin*, dvs de formella och

informella regler som beskriver de turer och steg som den aktuella könsordningen tillåter och beskriver på den egna skolan (2). För att synliggöra könskoreografin har kartläggningar gjorts på olika sätt; elevenkäter, beskrivningar från eleverna, sammanställning av betyg, observationer och videofilmning.

Ambitionen i kunskapsutveckling och kartläggningsarbetet har varit att i övningar och val av metoder utgå ifrån och knyta an till den egna verksamheten, samt att initiativet för kartläggningsarbetet hela tiden har legat hos de berörda pedagogerna. Projektledaren har fungerat som metodstöd och idégivare. Syftet har varit att skapa en struktur utifrån principen om en lärande organisation, dvs en struktur där deltagarna finner stöd för att efter projektets slut själva söka ny kunskap, bearbeta den och genomföra förändringar.

Verktyg för kartläggning

Val av metoder för kartläggningen har gjorts av de deltagande pedagogerna utifrån egna idéer, verksamhetens art och förslag från projektledaren. I både val av metoder och kartläggnings-situationer har funnits en tendens från pedagogerna att sätta fokus på eleverna och deras beteende. Att fokusera på sin egen roll i interaktionen med eleverna, t ex i form av en observatör eller videofilmning, har ett färre antal pedagoger valt att göra och i samtliga fall efter att först ha observerat vad barnen/ungdomarna gör.

Att våga synliggöra för sig själv hur man gör och agerar i den pedagogiska situationen är en tuff uppgift, men gör att man växer som pedagog. Det är att gå från *åsikter* om hur man tror det är, till *insikter* om hur det är. De pedagoger som har använt videokameran har alla vittnat om skillnaden i vad de trodde att de gjorde och vad de verkligen såg att de gjorde i filmsekvensen. Flera av dem säger att de efter projektets utbildning och seminarier och efter att ha observerat barnen, ansåg sig medvetna om ojämsliddhet i verksamheten och upplevde sig som könsmedvetna. När de i videosekvenserna såg att de behandlar flickor och pojkar olika och könstraditionellt blev de häpnade och förbluffade och flera har talat om aha-upplevelser i sin förståelse av genusperspektivet. Om pedagoger ska kunna förändra maktrelationer i barn eller elevgrupp, där de själva undervisar, så är det viktigt att de ser hur de själva deltar i skapandet och återskapandet av relationerna mellan könen. För att nå förändring måste de sedan vara beredda att förändra sina egna handlingsmönster.

Att använda videokamera

Videokameran är ett kraftfullt verktyg. Filmsekvenserna gör det möjligt att synliggöra omedvetna handlingar och att fokusera på nyanser och kroppsspråk. Det är möjligt att se samma sekvens flera gånger och ständigt upptäcka nya saker. Det är viktigt att i det sammanhanget komma ihåg att det filmade är en utvald del av verkligheten och ingen sanning. Det har varit viktigt i arbetet med videokameran att påpeka att filmningen inte görs för att döma eller bedöma någon, utan för att synliggöra samspel ur ett genusperspektiv. Den gör det omedvetna medvetet och därmed blir det också möjligt att förändra.

Filmmediet är också utlämnande och därför har det varit viktigt att lägga juridiska och etiska aspekter på hur de filmade sekvenserna används. Föräldrarna har därför skriftligt fått godkänna att barnen filmas eller fotograferas för internt arbete med materialet. I förskolorna i Västerås var den frågan redan ordnat när projektet startade. Det inspelade materialet har betraktats som minnesanteckningar och har endast visats för deltagarna i projektet inom den egna enheten. Materialet kommer heller inte att sparas.

(2) Berge, "Kunskap bryter könsmonster"

- **Steg 3**

Steg 3 har varit analys och diskussion av kartläggningsresultatet, vilken sedan har varit utgångspunkten för det förändringsarbete som har skett, på skolan eller i klassrummet. Principen har varit att konkretisera och synliggöra ojämställda situationer på skolan/förskolan, analysera dessa och därmed möjliggöra förändringar som kan bryta könsordningen. Den analysen har främst skett i Risbroskolans jämställdhetsgrupp och i arbetslagen på förskolan.

- **Steg 4**

Steg 4 har varit att utifrån den gjorda kartläggningen och analysen av densamma, bestämma vilka förändringar i verksamheten som ska göras och på vilket sätt. Principen har då varit att göra förändringar, aktioner, som avser att bryta de ojämställda relationer som synliggjorts. Aktionerna följs upp och effekterna värderas. Både positiva och negativa effekter ger kunskap om hur relationerna mellan könen skapas och upprätthålls. Den kunskapen kan användas för ytterligare aktioner.

Förändringsarbetet har kommit igång i alla de medverkande skolorna/förskolorna. Det har dels handlat om att synliggöra, problematisera och utveckla elevernas föreställningar om könsordning och könsmyter. Exempel på det är Risbroskolans dramaövningar för flickor på Norrby teater och de samtal som jämställdhetskonsulten Doris Marydotter förde med ungdomarna om sexuella trakasserier.

Dels har det handlat om att inom den ordinarie undervisningen och verksamheten hitta vägar för att ge flickor och pojkar samma möjligheter till utveckling, kunskap och social kompetens utan att hämmas av traditionella könsmonster. Exempel på det är förskoleklassen i Fagersta, vilka delade upp barnen i en flick- och en pojkgupp vid simning/rörelselektioner. Ett annat exempel är uppdelningen av barnen i flick- resp pojkgupp vid påklädningen på förskolan Sundiska vreten.

Tidsplaner

En reflektion i sammanhanget är att ett förändrat arbetssätt för pedagogerna till följd av projektarbetet, till största delen har kommit till stånd under termin tre av projektarbetet. För förskolornas del beror det i viss mån på hinder för arbetet som vattenläcka, renoveringar och strejker under den andra projektterminen. Men i utvärderingen har också framkommit synpunkter på att det tar tid att bli medveten om och att nå insikt om sina egna könsnormer och hur de påverkar undervisningen. Två terminer är det sammanhanget en kort tid. Tre eller förmodligen fyra terminers arbete är en mer realistisk tidsrymd för att utveckla kunskap, medvetenhet och metoder som gör att jämställdhetsarbetet kommer in i det ordinarie arbetet och kan utvecklas som ett perspektiv av det. Alla de enheter som deltagit i projektet kommer att fortsätta det påbörjade arbetet på olika sätt. En allmän uppfattning hos de som deltagit i projektet kan beskrivas med ett citat från en av pedagogerna, ”.....vi har ju bara börjat!”.

3.2 En modell för jämställdhetsarbete i förskolan, inspirerad av aktionsforskningsprocessen

För arbetet i projektet har aktionsforskningsprocessen varit en inspirationskälla. Aktionsforskningen bygger på att kunskap från forskning inom området och kunskap om förhållanden på i det här fallet skolan/förskolan, tas fram och bearbetas. Utifrån den gjorda analysen görs sedan ett ingripande – en aktion – i organisationen, vilken syftar till förändring. Aktionerna följs alltid upp och såväl positiva som negativa effekter värderas av deltagarna.

Särskilt för förskolan med små arbetslag har det här arbetssättet fungerat bra. I arbetslagen blir det en tydlig rörelse från utbildning till aktion. För att förstärka basen i det fortsatta arbetet på förskolorna, gjordes en för dem mer utvecklad beskrivning av metoden, med hänvisningar till en teoretisk bas. Beskrivningen bygger på Britt-Marie Berges rapport "Kunskap bryter könsmonster", 2001.

Aktionsforskningsprocessen

Syftet med arbetet är att förändra verksamheten så att den blir jämställd. Aktionsforskningen bygger på att uppfattningen att *ett ingripande – en aktion – i organisationen leder till större klarhet om sakernas tillstånd*. Försök att bryta maktrelationer brukar leda till att de människor som är involverade börjar agera på olika sätt. Det kan t ex vara elever som reagerar när en lärare försöker förändra något i undervisningssituationen, t ex för att öka alla elevers aktiva deltagande i diskussioner.

Genom att noga studera vilka reaktioner som följer på enskilda aktioner får vi större insikter om hur kön skapas i barngruppen. Vi får lära oss hur de processer går till när flickor och pojkar samt pedagogerna på olika sätt "gör" kön.

En aktion måste alltid följas upp och såväl positiva som negativa effekter måste värderas av deltagarna. Både positiva och negativa effekter leder till i sammanhanget positiva erfarenheter, eftersom deltagarna får kunskap om hur maktrelationerna mellan könen skapas och upprätthålls. Det ger kunskap som kan användas för att bryta diskriminering mellan könen.

Om pedagoger skall förändra relationerna i en elevgrupp där de själva undervisar, är det viktigt att de inser att de själva på ett eller annat sätt är aktiva i skapandet av återskapandet av könsrelationer. Att välja att inte ingripa är också ett sätt att vara delaktig i de mönster som skapas, då passiviteten kan tolkas som tysta medgivanden. De som vill förändra något i barngruppen, måste alltid vara beredd att förändra sina egna handlingsmönster. *Självreflektion är därför en viktig del i arbetet.*

De flesta aktioner i pedagogiska sammanhang handlar om förändringar av verksamhetens form, dvs gruppstorlek, gruppsammansättning, tidsplanering etc, val av innehåll i verksamheten, samt metoder för genomförandet. Förändringen blir mer genomgripande om aktionen spänner över alla dessa områden. Många av de förändringar som gjorts i skolan handlar ofta om att förändra en av dessa, t ex skolans organisation. Men om inte innehåll och undervisningsmetoder samtidigt förändras är risken större att gamla ordningar snart återuppstår i nya skepnader.

Arbetet går till så här:

A/ Hur ser könskoreografin ut hos er?

Ta reda på och beskriv hur kön skapas i barngruppen. Hur ser **könskoreografin** ut? Det är alla de formella och informella regler som beskriver de turer och steg som de inblandade skapat och som skapar och återskapar åtskillnad mellan könen.

Kartläggningsmetoder kan vara:

- Observationsscheman
- Observationer under olika aktiviteter, t ex samlingar
- Videofilmning

- Dagbok. Antingen kan alla skriva varsin dagbok som sammanställs, eller en gemensam
- Frågor till barnen, t ex vad som är typiskt kvinnligt resp manligt, dokumenteras

B/ Det ni ser analyseras utifrån ett analysverktyg:

Sandra Hardings **mångsystemteori blir den teoretiska basen**. Den beskriver maktrelationer mellan könen. Hon urskiljer olika dimensioner av kön:

Strukturellt kön: positioner med makt och inflytande besitts till större delen av män/ pojkar, t ex pojkarna tar ett större utrymme än flickorna. Kvinnor och män hålls åtskilda och det manliga är överordnat.

Symboliskt kön: Vad förväntar vi oss att flickor resp pojkar ska göra? Reagerar vi för att det just är en flicka som busar? Eller en pojke som hjälper sin kamrat (och berömmar extra). Här sitter attityden hos pedagogen, dvs de fördomar vi har, de innebär i vilka de beskriver manligt och kvinnligt.

Individuellt kön: Den uppfattning jag har om mitt eget kön. Det är inbyggt i kroppen, jag blir vad jag är men också den jag inte är i relation till andra människor jag möter i livet (t ex de andra barnen och personalen). Jag är på så sätt själv delaktig i skapandet av könsrelationer på min arbetsplats.

Med andra ord kan vi säga att vi söker efter de villkor och handlingar som skapar åtskillnad mellan könen. Vi letar skillnader och likheter mellan grupperna. När vi kartlägger och beskriver olika situationer beskriver vi könskoreografin, dvs hur kön skapas hos oss.

C/ Analys frågor:

- Finns det några skillnader mellan flickor och pojkar? Dominerar pojkar eller flickor? Är det någon grupp som blir förfördelad? Finns det exempel på traditionella könsmonster? (*strukturellt kön*)
- Förväntar jag (vi) mig (oss) olika av pojkar och flickor? Bemöter jag (vi) dem olika? På vilket sätt gör jag (vi) det? Bemöter jag dem utifrån kön eller person? Hur skulle situationen gestalta sig med barn av motsatt kön? Med personal av motsatt kön? Hur skulle jag (vi) ha gjort då? (*symboliskt kön*).
- Vad betyder mina egna förutsättningar och förväntningar? Vad bidrar jag med? Hade jag tänkt annorlunda om jag varit av annat kön? (*individuellt kön*)

D/ Vad vill vi förändra? Vad vill vi uppnå?

Beskriv vad vi vill förändra, vad ska målet med det fortsatta förändringsarbetet vara?

Sätt fingret på problemet, vad är det som vi tycker ska förändras?

Hur vill att det ska bli efter förändringen, vad vill vi uppnå, vad vill vi ha för mål?

T ex att ge alla barn samma förutsättningar och möjligheter till utveckling eller bemöta barnen efter person och inte kön eller få flickorna att ta mer tid och utrymme eller få pojkarna att visa mer hänsyn och visa mer empati eller.....?????

E/ Gör en aktion

Bestäm er för något som ni såg och som ni vill ändra på och gör **en aktion**. Studera vad som händer, dokumentera, reflektera. Resultat? Blir det någon skillnad? Ser ni något nytt? Ger det idéer till någon ny aktion?

Studera noga vilka reaktioner som följer på er aktion. De kan vara negativa eller positiva. Negativa reaktioner lär er mer om hur maktrelationerna ser ut hos er och var ”gränsen går”. Det ger er ökade möjligheter att förfinas er arbete

F/ Dokumentera

Mycket viktigt! Skriv ner vad ni har gjort, vad som hände, hur ni värderar det. Gör det enkelt, men **GÖR DET!**

Det blir jättesvårt att följa upp och se resultat annars.

G/ Gör nästa aktion etc

När ni har gjort ett antal aktioner, gäller det att sammanfatta och fundera på vad ni har lärt er. Hur ska ni ta tillvara era nya kunskaper i den fortsatta planeringen?

- **Ett varningens finger här:** Undvik att göra nya rutiner av de förändringar som ni gör!! Tänk på att dessa förändringar var ämnade att förändra rutiner och vanor som kom av den könskoreografi som ni har konstaterat. När ni gör förändringen, sker det också – förhoppningsvis – en förändring hos barnen och en ny könskoreografi uppträder.

Det gäller att hela tiden växla mellan att se barnen som könsvarelser och individer, inte endera. Nya rutiner till följd av aktioner kan lätt bli ”normala” med ett nytt könskoreografiskt mönster. Ny ojämställdhet, men på nytt sätt alltså!

4. Arbetet på Risborskolan, Fagersta

4.1 Bakgrund

Risbroskolan är högstadieskolan i Fagersta kommun. Där finns ca 550 elever och ett sextiotal anställda. Av dessa är ca fyrtiofem lärare och de övriga är kurator, skolsköterska, syo-konsulent, resurslärare, elevassistenter, skolvärd och fritidspersonal.

Intresset för att arbeta mer aktivt med jämställdhetsfrågor, startade när tre lärare, inkl studierektor, under våren 2002 deltog i JämOs utbildning "Våga bryta mönstret". Utbildningen övertygade deltagarna om nödvändigheten av att arbeta aktivt med jämställdhet på Risbroskolan.

Skolans studierektor tog kontakt med projektet under senvåren 2002 och ett samarbete inleddes. Projektledaren har deltagit i planeringen av aktiviteter på skolan, gett stöd vid ansökan till Värdegrundcentrum, deltagit i jämställdhetsgruppens arbete, handlett lärare, lämnat information och tips på metoder och på annat sätt gett stöd i skolans jämställdhetsarbete under perioden hösten 2002 - t o m hösten 2003.

4.2 Arbetssätt

Det arbetssätt som valdes av skolledningen i samverkan med projektet Jämställd skola, utgår från den grundmodell som finns beskriven i inledningen av rapporten. All personal har inbjudits att delta i arbetet och olika aktiviteter har riktats till alla elever. Kunskapsinhämtning, kartläggning och aktiviteter har gått omlott. Syftet har varit att starta en process där alla på skolan inbjudits att delta och utveckla arbetet med jämställdhet på skolan. Personalen har haft två gemensamma studiedagar på temat jämställdhet under läsåret 02/03. Eleverna har haft två temaveckor, en på hösten och en på våren.

Tidigt på våren 2003 samlades intresserade lärare i en jämställdhetsgrupp som kom att bli både ankare och motor i det fortsatta arbetet. Studierektorn har varit ledare för gruppen och för skolans jämställdhetsarbete.

Skolan anmälde i samverkan med skolkontoret en av lärarna till en genuspedagogutbildningen vid Värdegrundcentrum i Umeå för att få en person med genusteoretisk kompetens på skolan, som en resurs i skolans fortsatta arbete. Det gjorde också att skolan fick möjlighet att söka ekonomiskt stöd för elevaktiviteter från Värdegrundcentrum. De beviljades 100.000 kr för arbete för att stärka flickors självkänsla och samtal om sexuella trakasserier med eleverna.

Flera av lärarna, främst med anknytning till jämställdhetsgruppen, har genomfört olika mindre aktiviteter och projekt i sitt eget klassrum eller i samverkan med andra lärare under våren och hösten 2004.

4.2 Aktiviteter på Risbroskolan

Arbetet på Risbroskolan redovisas och kommenteras här i kronologisk ordning.

A/ Utbildning för personal.

- **Föreläsning av jämställdhetskonsult Doris Marydotter**

En av föreläsarna på kursen "Våga bryta mönstret", Doris Marydotter, att föreläsa för hela lärarkollegiet i samband med en planeringsresa för lärarpersonalen i augusti 2002. Doris föreläsning gjorde starkt intryck på lärarna och kollegiet enades om behovet av att arbeta vidare med jämställdhet på skolan.

- **Föreläsning om språket i skolan, "Orden som sk(r)ämmer..**

I september 2002 arrangerades en föreläsning för hela personalen med Karin Kjellberg med tema "det verbala våldet", under titeln "Orden som sk(r)ämmer". Föreläsningen tog upp genusfrågor och jämställdhet ur ett språkligt och kommunikations perspektiv. Syftet med föreläsningen var att ge utbildning och stimulans för det fortsatta jämställdhetsarbetet. Reaktionen från personalen på föreläsningen var blandad, från positiva reaktioner till ilska över budskapet.

- **Jämställdhetsgrupp**

I slutet på hösten bildades en grupp lärare, ca 10-12 st, på skolan, som fick i uppgift att ta fram ett underlag för det fortsatta jämställdhetsarbetet på skolan. Målet för deras arbete är att ta fram en mer långsiktig planering av skolans jämställdhetsarbete och ta fram en handlingsplan för skolans fortsatta arbete med jämställdhet. Projektledaren har under våren deltagit i gruppens möten. Gruppen har under våren främst stärkt sina kunskaper i jämställdhet och diskuterat attityder och föreställningar kring jämställdhet i skolans värld, sexuella trakasserier i ungdomsmiljöer, elevernas syn på skolans arbetsmiljö ur ett könsperspektiv (kartläggningen Huset), upplägg kring Norrbyteaters arbete med flickor i årskurs 7 och Doris Marydotters besök, betygen på Risbroskolan, olika sätt att arbeta med jämställdhet i klassrummet m m.

B/ Kartläggning och analys av studiemiljön på skolan.

- **Huset**

I oktober 2002 genomfördes på skolan en rad aktiviteter kring attityder och förhållningsätt i värdegrundsfrågor, inkl jämställdhet, i form av en temavecka med namnet "Tonåring i denna tid". Jämställdhetsinslag var värderingsövningar på temat, reklambildsanalys och en kartläggning av skolan gjord av eleverna ur ett jämställdhetsperspektiv, Huset.

Övningen gick till så att eleverna gruppvis satte rosa resp blå lappar på en skiss av skolans lokaler. De rosa lapparna sattes på lokaler där eleverna ansåg att flickor dominerade och de blå på lokaler där pojkar dominerade. De kunde också skriva kommentarer på lapparna. Resultatet sammanställdes enl följande:

Lokaler där flickor dominerar:

Hemkunskap, SO/svenska, skolsköterska, lärarrum, kurator/Syo, bibliotek, toaletter

Lokaler där pojkar dominerar:

Rektor, lektionstid (i allmänhet), datasal, fritids, korridorer, idrott, no/teknik, entré

Ingen dominans: matsalen

Kommentarerna ger en bild av att flickorna dominerar i en begränsad del av skolan. Det är förhållande vis små utrymmen som skolsköterska, syo, toaletterna, biblioteket etc. Pojkarna dominerar större delen av skolan. De dominerar fler utrymmen, vilka representerar en större yta och där eleverna vistas en stor del av skoltiden som lektionstid och korridorer. Flera kommentarer gäller korridorerna där flickor säger "I korridoren blir man hotad, knuffad och får höra könsord" och pojkar; "I korridoren är det mobbing, vi är busiga".

Två kommentarer om lektionstid från flickor är: "När tjejer är "smartare" än killar och svarar på frågor, så klagar killar på att vi är plugghästar", "När en lärare lämnar rummet, ber han/hon oftast en tjej eller tjejer att "vakta" klassrummet och klassen."

Flickornas kommentarer är mest negativa, de talar flera om behovet av att få lugn och ro i skolan. Pojkarna är mer frimodiga i sina kommentarer och beskriver sig själva som busiga och aktiva.

- **Elevenkäter om sexuella trakasserier**

I samband med Doris samtal med eleverna genomfördes en enkätundersökning i två klasser om språkbruk, ovälkommen beröring och elevernas förväntningar och erfarenheter av Doris Marydotters besök. Syftet med enkäten var att se om Doris arbete medförde någon förändring av deras attityder och hur de ser på kränkande upplevelser i skolan. Enkäten genomfördes av två studenter vid Mälardalens högskola. Det var två klasser i år 7 och år 8 som fick frågorna. Enkäten delades ut före och en vecka efter Doris besök för att kunna mäta ev förändringar. 56 elever svarade på den första enkäten och 37 på den sista. Bortfallet av svarande gör att siffrorna kanske inte ska tolkas exakt utan mer ses som tendenser.

Den första enkäten visar att ca 40 % av eleverna kallats för könsord, 77% av dessa säger sig vara oberörda av det och ca 16% att de blev arga. Ca 43% svarar att de blivit utsatta för tafsande (definierat som att någon tar på dig på ett sätt som du inte vill), hälften av dessa sade sig vara oberörda av detta och hälften att blev arga. Enkäten som besvarades en vecka efter Doris besök innehöll samma frågor och svaren var i stort sett lika.

De två flickgrupperna på Norrby teater fick också svara på frågan om de blivit kallade för könsord och om de hade blivit tafsade på. Där svarar 64% av de 25 flickorna att de hade blivit kallade för könsord och 50% att de blivit ovälkommet tafsade på. En orsak till de högre siffrorna kan vara att det enbart är flickor som svarar och dessutom befinner sig bland flickor när de besvarar enkäten. Även här kände sig hälften, inte vara berörda av könsorden eller fäste så stor vikt vid dem. Ungefär samma svar gavs angående tafsandet. På frågan om någon *har rätt* att tafs på en annan person, svarade samtliga flickor nej.

Enligt enkäten som genomfördes efter Doris Marydotters besök besvarade 75% av eleverna ja på frågan om de nu tänkte mer på att någon kan bli ledsen när de bli kallade för bögh/ora eller tafsade på. Detta tillsammans med de mycket positiva reaktionerna på Doris samtal och på träffarna på Norrby Teater visar att elevernas intresse för att ta upp och behandla frågor om jämställdhet, sexuella trakasserier och kränkningar i skolan är stort. Flera av dem har kommenterat att det skulle behövas mer samtal om dessa frågor i skolan.

Den bilden förstärks också av elevintervjuer som gjordes under våren 2003 som underlag för en uppsats för lärarhögskolan i Dalarna, skriven av en lärarkandidat vilken gjort sin praktik på skolan (3). Hon intervjuade de klasser hennes handledare undervisade i. Hon konstaterar att de allra flesta elever säger att jämställdhet är ett intressant och ett mycket viktigt begrepp i

samhället och att det därför borde prioriteras i skolan.

- **Jämförelse med Skolverkets rapport; ”Relationer i skolan – en utvecklande eller destruktiv kraft”**

Enkäterna visar att könsord och det eleverna, främst flickor, upplever som tafsande, är vanligt på skolan. Sexuella kränkningar både verbala och fysiska är alltså ofta förekommande. De flesta elever känner sig dock oberörda, eller fäster inte så stor vikt vid vare sig ord eller tafsande. Vad kan det bero på? Kan ungdomarnas språk ha genomgått en betydelseförändring, så att könsorden står för vanliga svordomar idag? Eller är flickorna så vana vid kränkningar att de inte ids reagera?

Situationen på Risbroskolan är inte ovanlig i dagens högstadieskolor. En jämförelse kan göras med Skolverkets rapport; ”Relationer i skolan – en utvecklande eller destruktiv kraft”. I en enkätstudie ställdes delvis liknande frågor som i Risbroundersökningen, till 3.400 elever i 86 skolor. I studien redovisas att verbala trakasserier, främst i form av könsord är vanliga inslag i unga uppväxtmiljöer. Språkbruket bland unga är mycket tillåtande. En förklaring som framförs i rapporten, är att de många sexuella orden står inte för sig själva utan laddas av sitt sammanhang. Olika könsord kan därför uppfattas som både kränkande och som allmänna svordomar. Det som har stor betydelse är vem som säger ordet och vem det riktas mot för att det ska uppfattas som kränkande.

Studien säger det samma om fysiska kränkningar som knuffar, miner och grimaser. De är mycket vanliga i skolans värld och de flesta eleverna säger sig inte heller där bry sig alls eller bry sig lite om det. Det finns en skillnad mellan flickor och pojkar; flickorna känner sig mer utsatta och reagerar mer negativt, fysiska kränkningar verkar mer förekommande i pojkgrupper. Värst verkar situationen vara i år 8. Studien stämmer i dessa delar väl med kartläggningsresultatet från Risbroskolan.

Några funderingar som har framkommit i analysdiskussionen är vad detta medför för flickors och pojkars bild av varandra. Vad lär de sig av detta? Bli trakasserier så vanliga i ungdomarnas miljöer att de upplevs som normala? Får flickorna med sig lärdomen att det är normalt att känna sig utsatt som kvinna? Att killar ska vara stökiga och utöva könsmakt? Hur påverkar det här elever från olika upp uppväxtmiljöer?

C/ Elevaktiviteter med stöd av projektmedel från Värdegrundcentrum, Umeå

Under december 2002 beslöt skolan i samråd med skolkontoret i Fagersta att anmäla en av skolan lärare till genuspedagog utbildning, 10 p och hon genomförde utbildningen under 2003. Skolan kunde då också söka medel från Värdegrundcentrum i Umeå för elevaktiviteter på området. Ansökan beviljades och under våren/hösten 2003 har följande aktiviteter för dessa medel, 100.000 kr, genomförts:

- Flickorna i årskurs 8 har i mindre grupper arbetat med en dramapedagog på Norrby teater i Fagersta med syfte att stärks självkänslan och den egna förmågan. Temat har varit kön, makt och identitet.
- Samtal med eleverna i år 8 och 9 om kränkningar och sexuella trakasserier ledda av jämställdhetskonsult Doris Marydotter, under fyra dagar i mars 2002.

(3) Brodal, Berntsen, ”Jämställdhet? – Ja, men inte i skolan”

- **Ett arbete för jämställdhet, Norrby teater**

Under våren 2003 delades flickorna i årskurs 8 in i grupper om 15 personer för att vid sex tillfällen arbeta med en dramapedagog på Norrby teater i Fagersta.

Arbetet skedde i form av värderingsövningar och forumspel. Dramapedagogen skriver att hennes syfte var att lyfta fram problem på skolan mellan flickor och pojkar och att stärka flickorna genom att låta dem ta plats och få dem att se sig själva med individer med rätten att bestämma över sig själva och sin egen kropp.

Teman för arbetet var:

- Ombytta roller – att kunna säga ifrån
- Trakasserier och kränkningar
- Rättvisa och jämställdhet mellan killar och tjejer
- Vad skolan kan göra
- Vad jag som elev kan göra

Utvärderingen är mycket positiv; några kommentarer:

- ”Jag har lärt mig en hel del om mig själv”
- ”Jag känner mig mer modig än tidigare”
- ”Vi skulle kunna jobba på liknande sätt i skolan.
- Det är skönt att bara vara tjejer”

Dramapedagogen skriver i sina kommentarer så här:

”Alla tjejer som jag har träffat under den här tiden är alla överens om att det är fel att kalla någon för hora, att det är fel att bli tafsad på, men ändå så tillåts det fortgå.

Många av tjejerna inser inte sitt eget värde och låter detta ske för att de tror att det ska vara så här och för att ingen vuxen reagerar. Jag tycker synd om många av tjejerna, eftersom de så gärna vill säga ifrån, men oftast inte vågar. Det stora problemet är att de inte känner någon direkt tillit till sina vänner i de situationer, där man som vänner borde ställa upp för varandra. I arbetet med värderingsövningar och forumspel har de försökt att spegla verkligheten i skolan. Där har de fått kunskap om hur man bäst säger ifrån och hur man som vän kan stötta sin kompis.

Jag tycker att jag sett en förändring hos många av dem, med det är först när de fått insikt om sig själva och blivit medvetna om att de måste ta ställning till vad som är rätt och fel, som ett förändringsarbete kan ske.”

- **Samtal om sexuella trakasserier och kränkningar i ungdomsmiljö, med jämställdhetskonsult Doris Marydotter**

Doris har samtalat med elever på många skolor i landet. I samtalen tar hon upp sexuella trakasserier, könmobbing och sexuella övergrepp. Hon talar också om den lustfyllda sexualiteten och rätten till den egna kroppen. Hon träffar alltid flickor och pojkar för sig. Flickorna får också hjälp att stärka den egna självkänslan och att tidigt lära sig känna igen våldssignaler. De får också praktisk träning i gränssättning och självförsvar. Pojkarna får prata om attityder och värderingar, hur de definierar våldtäkt och deras syn på pornografi. De får lära sig att ta avstånd från våld och förtryck.

Hon mötte under fyra dagar eleverna i år 8 och 9, hon mötte en kväll högstadiets föräldrar och avslutningsvis skolans personal under en halvdag. Eleverna reaktioner på Doris gruppsamtal

var mycket positiva, både bland flickor och pojkar. Intresset från föräldrarna var också stort. På kvällen kom det ca 60 föräldrar för att lyssna på Doris.

D/ Övriga aktiviteter, förändringar i arbetsätt

- **Sammanställning av betyg**

Vid en träff med jämställdhetsgruppen i maj 2003, diskuterades en sammanställning av skolans betyg för åren 1998-2002. Sammanställningen visade att flickorna överlag har bättre betyg än pojkarna, dvs högre genomsnittligt meritvärde, med undantag för år 2000, då pojkarna hade lite högre värde.

Ämnesvis finns det tydliga skillnader. Ämnen där en hög andel av flickorna, mellan 50-70% eller mer, har vg och mvg är bild, moderna språk, hemkunskap, svenska och engelska. I övriga ämnen, dvs idrott, so, matematik, slöjd och teknik är inte skillnaderna lika stora.

Risbroskolan visar därmed upp en könstraditionell betygsbild. Flickor har bättre betyg än pojkarna i allmänhet och i synnerhet i traditionellt ”kvinnliga” ämnen som bild, språk och hemkunskap. En fråga man kan ställa sig är hur betygskillnaderna påverkar elevernas val till gymnasiet och senare yrkesval. Vi vet att det finns ett direkt samband mellan bra betyg och intresse för högskolestudier. Statistik från åren 1997-2000 (4) visar att fler flickor än pojkar går vidare till högskolestudier i Fagersta inom tre år efter avslutad gymnasieskola. Det är stor skillnad mellan flickor och pojkar, ett par av åren är det fyra gånger fler flickor som går vidare till högskolestudier.

Det finns flera frågor som man ställa sig när det gäller betygen. Premierar dagens undervisning de egenskaper som flickorna visar mer prov på, dvs flit, anpassning till lärarens krav, att kunna skriva och läsa bra? En av lärarna vid skolan menade att betygssystemet medför att läraren sätter betyg på fliten istället för kunskaperna och det missgynnar pojkarna. Men kan man då ställa sig frågan varför pojkarna inte tränas i flit? Ges inte pojkarna uppmärksamhet för flit utan för annat? Eller uppnår flickor och pojkar olika resultat utifrån lärarens förväntningar? Hur ska pojkarna kunna få bättre betyg?

- **Delad undervisning i år 8**

Tre lärare i år 8 i svenska, no och matematik och hemkunskap, har under del av vårterminen delat in eleverna i flick- resp pojkgrupper. Syftet har varit att ge flickorna mer utrymme och uppmärksamhet och se om och hur dynamiken i grupperna förändrades vid enkönade grupper. En del av den tiden används till att jobba med konkreta övningar om jämställdhet. Ändringarna medförde ändrade positioner på schemat för vissa av eleverna. En kraftig motreaktion kom från en av pojkgrupperna. Det ansåg det orättvist att de fick sämre positioner på schemat än tidigare. Reaktionen ledde till att pojkarna fick skriva ner sina synpunkter på att vara pojke, vilket gav utrymme för egna reflektioner kring temat och samtal i gruppen.

No-läraren gjorde en utvärdering med sina elever. Där framkommer att nästan alla flickor vill ha kvar de delade grupperna. De är mycket positiva och uttrycker det så här; ”Man vågar prata mer och de som inte säger något annars har visat mer vad de kan nu”, ”Man kan prata mer fritt nu och diskutera”, ”Det har varit roligare och lättare att jobba, mindre stökigt och roligare lektioner”. En flicka ser no-lektionerna som en oas i skolans vardag, ”killarna är ju med oss alla andra lektioner, så det är bara skönt att bara få vara med tjejer”.

(4) Statistik från Länsstyrelsen

Pojkarna är inte så positiva, de har mer blandade reaktioner; ”Inget är bra, det gynnar bara tjejerna”, ”Jag tyckte det till en början att det var kul med kill- och tjejgrupper, men med tiden har det blivit enformigt”, ”det som är bra är att man slipper en massa fjäskande tjejer som lärarna avgudar”. Flera av pojkarna anser att det har blivit stökigare, mer högljutt och sämre ordning än tidigare; ”Jag vill ha tjejer i gruppen för jag tror att det blir lugnare”. Ett par av killarna anger som argument för att återgå till blandade grupper att ”tjejerna är sig inte att tuffa till sig mot killarna och killarna lär sig heller inte att respektera tjejerna på lektionerna.” No-läraren ser delningen som positiv. Blyga flickor syns mer och presterar också mer. Flickorna tar mera ansvar för laborationer än tidigare. I pojkgruppen är det stökigare än tidigare, men med samtal och diskussion om arbetsformerna i gruppen finns förutsättningar för förbättringar. Efter gemensam diskussion och reflektion kring utvärderingen i gruppen har elever och lärare beslutat att fortsätta med delade grupper även under höstterminen 2003. Eleverna har varit mycket positiva till att på detta sätt få vara med och diskutera formen för undervisningen.

- **Utställning av påståenden och frågor om jämställdhet**

I november 2003 gjordes en jämställdhetsaktivitet på skolan. De olika mentorsgruppernas handledare fick i uppgift att leda värderingsövningar med sina grupper för att simulera diskussioner bland eleverna. Samma dag satte två av lärarna upp affischer med påståenden och frågor om jämställdhet i skolans entré, t ex ”Är en kille som visar sig tuff och hård utåt, innerst inne mjuk?”, ”Går det att se på en tjej att hon har legat med någon?”. Affischerna väckte många reaktioner och diskussionens vågor gick höga. Ett syfte med aktiviteten var att rekrytera elever till skolans jämställdhetsgrupp.

- **Jämställdhetsplan**

Skolan har inte någon jämställdhetsplan enl jämställdhetslagens krav och projektledaren har tillsammans med skolledningen gått igenom hur en jämställdhetsplan ska skrivas. En jämställdhetsplan tas fram under våren 2004. En enkät om den psyko-sociala arbetsmiljön ur ett könsperspektiv och sexuella trakasserier planeras som ett underlag för planen.

- **Träning i självförsvar för flickor**

Under hösten 2003 har det startats en grupp för träning i självförsvar för flickor på skolan. Det är en av skolans lärare med svart bälte i karate, som leder sammanlagt 80 flickor i grupper på skoltid.

- **Förändringar i den enskilda lärarens arbetssätt**

I projektet har inte gjorts någon inventering av hur de enskilda lärarna tillämpar de nya kunskaperna om jämställdhet i sin egen undervisning. Men i samtal och intervjuer har en del framkommit. En del finns beskrivna i nedanstående intervjuer och det finns skäl att tro att listan nu, fjärde terminen efter projektets start, kan göras ännu längre. Det finns idag en levande diskussion i kollegiet om jämställdhetsfrågor ur ett pedagogiskt perspektiv och nya idéer föds hela tiden.

4.4 Intervjuer med skolledning och lärare.

För få en bild av hur olika lärare ställer sig till arbetet och hur det har påverkat dem i deras vardagliga arbete, så gjordes intervjuer med sju lärare, tre män och fyra kvinnor med både kort och lång anställningstid, i juni och december 2003. I december gjordes också en intervju

med den ansvarige skolledaren. Intervjuerna återges nedan i form av citat, vilka uttrycker olika åsikter, både positiva och negativa. Urvalet har gjorts för att spegla så många synpunkter som möjligt.

1/ Vilket resultat ser du av det arbete som har bedrivits på skolan och har det påverkat dig i ditt eget arbete?

Skolledning:

- Det vi kan se på skolan som helhet är att det har blivit lugnare. Det är mindre könsord och mindre skadegörelse än tidigare. Jag kan inte bevisa att det beror på vårt jämställdhetsarbete, men tycker mig kunna se ett samband.
- Arbetet har idag också landat mentalt hos personalen. De uppmärksammar jämställdhet i sin egen vardag, vi har sett flera exempel på det.

Lärare:

- Idag finns det en levande diskussion om jämställdhetsfrågor på skolan, både i arbetsgruppen och i klassrummet. Om jag jämför med andra högstadieskolor tycker jag att vi har kommit långt. En viktig del i det har vår ledning haft. Den har agerat kraftfullt och är framåttänkande.
- Jag har fått idéer som jag har kunnat testa direkt i klassen. Det har varit enkla saker som jag har kunnat tillämpa i vardagen. Man ser nya saker när man sätter på sig genusglasögon.
- Efter Doris besök har jag bemött kränkningar direkt. Jag säger till direkt – med jag-budskap. Det är det bästa istället för att diskutera. Men jag tror att vi hör och ser mer än vad vi reagerar på. Man orkar inte i alla situationer, eller har inte tid jämt.
- Jämställdhetsprojektet detta läsår har inte spelat någon större roll i mitt dagliga arbete på skolan. I svenskämnet ser jag dock tydliga skillnader mellan flickor och pojkar. Tjejerna har bättre betyg, förmodligen för att vi egentligen betygsätter flit istället för reella kunskaper. Tjejerna är duktigare redan när de kommer till oss i sjuan. Killarna är medvetna om det och säger själva att de inte kan. En av orsakerna är förmodligen att tjejerna läser mer böcker. I min undervisning tar jag hänsyn till dessa skillnader och försöker utjämna dem. Jag försöker få killarna att läsa böcker. Tjejerna försöker jag bli medvetna om och fundera på vad de vill förmedla när de skriver. De skriver oftast i ett jämt flöde, inspirerade av den kiosklitteratur de läser.
- Jämställdhetsprojektet har gett mig lite andra idéer. När vi jobbade med politik, så lyfte jag fram en mer feministisk synvinkel och vi diskuterade kvinnolöner, vilket väckte ett stort intresse hos tjejerna.
- Jämställdhetsprojektet har varit bra för eleverna. Det har haft effekt, jag tänker på närmast på Doris Marydotters insatser. Diskussionen om könsord pågår fortfarande hos eleverna. Jag tycker att användningen av könsord har blivit mindre.
- Jag har funderat på min egen undervisning utifrån vad vi har lärt oss och har dels sett nya saker som jag inte har tänkt på förut och dels fått andra bekräftade. Jag ser att vi/jag be-

handlar killar och tjejer olika. Killarna tar mycket mera plats och får mera uppmärksamhet. En fråga jag måste jobba vidare med.

- Jämställdhetsarbetet har påverkat mig så att jag tänker på hur jag tilltalar eleverna och hur jag släpper fram dem. Jag funderar också på hur betygsättningen kan påverkas om de är flickor eller pojkar. Förväntar jag mig mindre av pojkarna? Är flickorna bättre, kan redan mer rutiner?
- Jag har också sett effekter av vad flickorna fått lära sig på Norrby, de svarar mera och protesterar mera om de anser något fel. Det tycker jag är bra.

2/ Kan du se några hinder eller svårigheter i det fortsatta jämställdhetsarbetet?

Skoledning:

- Det största hindret är att hitta tid för arbetet. Arbetsbelastningen är hög hos lärarna. Men det handlar också om att hitta bra mötesplatser som fungerar i vardagen. Vi är många lärare som är splittrade under arbetsdagen, det är svårt att samla dem.
- Men det finns också ett bristande engagemang från lärarnas sida. Många har den uppfattningen att deras uppgift är att undervisa. Värdegrundsfrågorna är inte lika viktiga. De ser inte att det är olika sidor av samma mynt. En trygg, lugn skola ger en god inlärningsmiljö och bättre undervisningsvillkor. Sedan handlar det också om individens egna attityder om kvinnor och män, med värderingar cementerade sedan späda ålder. Jämställdhet kräver förändringar hos alla och det tar tid. En viktig faktor för att lyckas med det här arbetet är uthållighet.

Lärare:

- Det är viktigt att vi hittar bra former för vårt fortsatta jämställdhetsarbete. Ofta rinner sådana här insatser ut i sanden, det finns alltid risk för det. Det har också väckt negativa vibbar hos både manliga och kvinnliga lärare. Det måste vara proportion på det hela.
- Tokigt med ordet jämställdhet, det väcker röststrumpeassociationer hos flera av mina kollegor. Vore bra om vi kunde hitta på något annat ord.
- Jag tycker att det här på skolan finns en hård jargong bland de vuxna, en grabbig atmosfär i kollegiet. Det sker samma sak i lärarrummet som i korridorerna. Det finns ett samband med hur vi bemöter varandra och hur vi bemöter eleverna. Det kan också vara så att vi påverkas av eleverna och det som händer i korridorerna.
- Svårt också att se alla gånger hur jag ska kunna integrera det i min vanliga undervisning. Det finns fasta strukturer för vissa ämnen som är svåra att bryta.
- Hinder för det fortsatta arbetet är den inställning som finns hos vissa ungdomar att detta inte är ett problem och att finns lärare som inte är engagerade i frågan. Eleverna måste få ett synsätt på varandra som är respektfullt. De ska inte få behandla varandra på ett sätt som är kränkande.
- Ett stort hinder tycker jag är att de flesta lärare inte har någon kunskap in genusteori. Det innebär också att de inte har något analysverktyg att ta till för vardagens situationer. Det

skulle vara ett stöd för att motverka frustrationer och leda arbetet framåt. Istället har vi fortfarande en omedvetenhet om hur kön skapas i vardagen.

- Det finns också en oförmåga att förändra sitt eget beteende hos personalen. Vi måste få syn på oss själva och se oss mer på distans.

3/ Hur kan skolan fortsätta arbeta med jämställdhet?

Det finns också många tankar om hur jämställdhetsarbetet ska kunna fortsätta. De intervjuade säger bl a:

Skolledning:

- Vi behöver formulera en vision för hur vi vill ha det på skolan. Därifrån kan vi plocka ner olika mål och jobba med dem. Vi behöver göra konkreta handlingsplaner för vårt fortsatta arbete utifrån den visionen.
- Uthållighet är en viktig faktor för framgång i det här arbetet. Vi får inte svikta utan hela tiden fortsätta arbetet. Det gäller att medvetandegöra varandra och se på skolan med genusglasögon. Det är viktigt att lärarna ges tid för reflektion för att vi bli medvetna om hur och vad de ska göra.

Lärare:

- Ledningen måste fortsätta att vara mycket aktiv och tydlig i det fortsatta arbetet. Ledningen stöd är A och O för att vi ska lyckas.
- Jag skulle vilja att vi pratade mer om kvinnomisshandel och förstadier till det. Jag skulle vilja att alla tjejer lärde sig tolka misshandelns förtecken i ett förhållande.
- Att få till något bestående är svårt men nödvändigt. Vi borde mera bolla tankar med varandra i kollegiet, men det är känsligt att titta in i varandras klassrum. Hur säkert är vi i vår lärarroll egentligen?
- Det jag tycker det är viktigast att jobba vidare med är språket mellan killar och tjejer. Där finns det fortfarande mycket att göra. Könsord i sig är en kränkning.
- Vi skulle kunna ta upp detta i vår kvalitetsredovisning och det borde ingå i introduktionen av nyanställda. Det borde också kunna föras in i en av skolledarnas arbetsbeskrivningar, så att det hela tiden finns någon som är ansvarig för att frågan lever vidare. Jag tycker att en handlingsplan som beskriver det fortsatta arbetet är det bästa instrumentet. Det blir då starkt och tydligt inplanerat år från år.
- Vi måste koppla ihop de aktiviteter som görs i jämställdhetsarbetet, med vad som sker i klassrummet. De måste följas upp och backas upp av oss alla.

4.5 Resultat av projektet och det fortsatta jämställdhetsarbetet på Risbroskolan

Kartläggningen av studiemiljön på Risbroskolan visar på en könstraditionell inlärningsmiljö. Där är kränkningar på kön mellan eleverna vanliga. Pojkarna har makten och flickorna känner sig utsatta. Flickorna har bättre betyg än pojkarna, men visar prov på bristande självkänsla.

Genom kompetensutveckling har lärarna på skolan fått viss kunskap om genus i skolan och ett förändringsarbete för att skapa lika villkor för flickor och pojkar har kommit igång på skolan. Det har dels handlat om att synliggöra och problematisera elevernas föreställningar om könsordning och könsmyter bl a i form av dramaövningar för flickor och samtal med eleverna om sexuella trakasserier.

Dels har det handlat om att lärare inom sin egen undervisning hittat vägar för att bryta köns-
mönster, t ex genom att dela in eleverna i flick- resp pojkgrupper vissa lektioner och genom att genomföra förändringar i den egna undervisningen, t ex genom att också lyfta in ett feministiskt perspektiv i undervisningen om politik (fler exempel ges i redovisningen av intervjuerna ovan). Det finns idag en levande diskussion om jämställdhet på skolan. Flera lärare ger uttryck för att det är ett viktigt arbete som bör fortsätta på skolan. De önskar fortsatt kompetensutveckling på området. Flera uttrycker också en oro för att projektet ska rinna ut i sanden i likhet med många andra påbörjade projekt. De efterfrågar en plan för ett fortsatt arbete.

Men det finns också svårigheter inför det fortsatta arbetet. Det är svårt att på skolan hitta gemensam tid för fortsatt arbete. Det är svårt att samla lärarna. Studierektorn menar också att flera av lärarna inte har det engagemang i frågan som skulle vara önskvärt och att det bottnar i en grundsyn om att lärares uppgift i första hand är undervisning och att värdegrundsarbete kommer i andra hand.

För vårterminen 2004 finns (i december 2003) följande konkreta planer för det fortsatta jämställdhetsarbetet på skolan:

- Jämställdhetsgruppen ska delas i två grupper. Den ena ska göra en jämställdhetsplan enligt jämställdhetslagens krav och har börjat med en och den andra ska ta med i elever i arbetet och göra en video om härskartekniker ur ett könsperspektiv i ungdomsmiljöer.
- Ett förslag om dramagrupper för killar på Norrby teater ska diskuteras. Syftet ska vara att i likhet med flickgrupperna under 2003 låta pojkar agera och reflektera över jämställdhet och könsroller.
- Självförsvarsgrupper för flickor fortsätter
- En studiedag för hela personalen med temat mansforskning planeras till i mars 2004. Då ska också det fortsatta arbetet diskuteras.
- Målet är att en pedagogisk jämställdhetsplan ska tas fram under nästa läsår, delvis kopplad till personalens jämställdhetsplan.

De intervjuade lärarna ger alla uttryck för att det är det på började jämställdhetsarbetet är ett viktigt arbete som bör fortsätta. Flera menar att det är bra grund som är lagd, men att fortsatt kompetens- och metodutveckling behövs. Flera är medvetna om hinder och svårigheter som har framkommit under arbetet och som måste bemästras för ett bra fortsatt resultat. Flera uttrycker en oro för att jämställdhetsarbete ska bli något övergående, en projekt som bara rinner ut i sanden.

5. Arbetet på Branthovda rektorsområde, Västerås

5.1 Bakgrund

Branthovda rektorsområde omfattar tre förskolor, förskoleklass och skola för år 1-6. På våren 2002 bestämdes att både skolan och förskolan skulle ingå i projekt Jämställd skola. Från början planerades att all personal i skolan (år f-6, fritids) skulle delta i projektet under läsåret 02/03. Arbetet inleddes med en utbildningshalvdag för personalen i augusti 2002. Ganska snart under hösten stod dock klart att det inte fanns utrymme för ett jämställdhetsprojekt, vilket skulle engagera hela eller större delen av personalen. Istället beslöts att skolan skulle ta fram en jämställdhetsplan enl jämställdhetslagens krav. En arbetsgrupp av lärare och skolledning utsågs i samverkan med den fackliga organisationen och under handledning av projektledaren gjordes en jämställdhetsplan för skolan, vilken blev klar våren 2003. Projektet fokuserades istället på förskolorna på rektorsområdet.

Branthovda förskolor

Brandthovda rektorsområde omfattar tre förskolor; Stigbergsgården, Sundiska vreten och I Ur och Skur Glada Älgar belägen på Brandthovdaskolan. Förskolorna har tre avdelningar vardera (Sundiska vreten 4 avdelningar), sammanlagt tio avdelningar. Varje avdelning har i genomsnitt tre tjänster, både förskollärare och barnskötare, sammanlagt 32 personer.

5.2 Arbetsätt

Den arbetsmetod som valdes bygger på den metod som presenterades tidigare i rapporten.. I ett första steg fick all personal utbildning och reflektionstid kring jämställdhet. Tre halvdagsseminarier genomfördes av projektledaren och ett halvdagseminarium med en inbjuden föreläsare.

Som steg två inbjöds alla avdelningar att göra kartläggningar av relationerna mellan flickor och pojkar i den egna verksamheten med stöd av projektledaren, genom observationer och videofilmning. Steg tre blev analys av kartläggningsresultatet och diskussion av metoder för att förändra arbetsätt och pedagogik, där man ansåg det nödvändigt. Som ett sista steg har olika förändringsprojekt, aktioner, genomförts.

Den ursprungliga tidsplanen:

Utbildning/seminarier för all personal	april-september 2002
Kartläggning	september-januari 2002
Metodutveckling	februari-maj 2003
Sammanfattning, avslutning	juni 2003

Arbetet försköts av olika skäl framåt i tiden, bl a p g a vattenläcka på Stigbergsgården vid julen 2002 och kommunals strejk i maj 2003. Det kom att innebära att utbildnings och kartläggningsdelen genomfördes enl planen, medan kartläggnings- metodutvecklingsarbetet sköts framåt. Den gemensamma avslutningen och sammanfattningen ägde rum i september och den sista handledningen gavs till en av avdelningarna i december 2003.

5.3 Aktiviteter

A/ Utbildning/ seminarier

All personal har deltagit i seminarierna, omfattande sex halvdagar. Seminarierna präglades av diskussioner och övningar, med fokus på det egna arbetet.

2002-04-16

Attityder och värderingar kring jämställdhet, manligt och kvinnligt, jämställdhet i förskolan

2002-05-27

Genussystemet, jämställdhet i förskolan och jämställdhetspedagogik.

2002-08-28

Styrdokument jämställdhet för förskola och skola, jämställdhetsmål och jämställdhetspolitik i Sverige, planering av det fortsatta arbetet

2002-09-30

Föreläsning av Kajsa Wahlström, Tittmyrans förskola Gävle; om sina erfarenheter av praktiskt arbete med jämställdhet i förskolan.

2003-04-03

Presentation, reflektion och analys kring resultat av kartläggningarna

2003-09-16

Gemensam avslutning av projektet med redovisning av kartläggnings och metodarbete på de olika avdelningarna och introduktion av en modell för det fortsatta arbetet efter projektet.

B/ Kartläggning och analys

Under hösten 2002 besökte projektledaren samtliga avdelningar för att tillsammans med pedagogerna hitta möjliga kartläggningssituationer. Syftet med kartläggningen var att synliggöra relationerna mellan flickor och pojkar i den egna verksamheten och hur pedagogerna agerade i de valda situationerna. Resultatet blev att sex av avdelningarna genomförde kartläggningar i form av observationer och intervjuer med barnen, samt videofilmningar under hösten –vintern – våren, 2002-2003.

Genomförda kartläggningar:

- Observationer av måltidssituation på avd Biet, Sländan och Bamse
- Observationer av vad barnen väljer att leka med vid eget val av aktivitet och vem de leker med, avd Bamse och Glada Älgar
- Videofilmning av samlingar vid tre olika tillfällen, Glada Älgar
- Videofilmning av tambursituationen, avd Bamse och Skalman

Resultat av kartläggningen kan sammanfattas enl följande:

Observationer och intervjuer:

- **Lekmönster:**

När barnen själva fick välja, lekte de vid de gjorda observationerna oftast med:

Flickor dockor, pussel, rollekar

Pojkar bilar, rutschbana, lego

När barnen lekte rollekar de själva valde och utformade, kunde det se ut så här:

Flickor; lekte i grupp med både pojkar och flickor och mest relationsinriktade lekar t ex: familj, tar hand om en krokodilunge, ett småkryps liv, m fl. Det fanns också exempel på pojkar som leker två och två i liknande mönster, t ex leker tigerunge och pappa.

Pojkar; lekte i större grupper; rörelselekar, tävlan, ta fatt, maktinslag och hierarkier, t ex en är en vildhund som jagar de mindre, leker poliser, olika rovfåglar som skjuter bomber, en är en ond människa med huggtänder och laserklot som fångar tigerungar.

I de flesta av de observationerna som gjordes, lekte flickor med flickor och pojkar med pojkar.

- **Måltider:**

Avsikten var att observera om det fanns skillnader mellan flickor och pojkar vad gäller talutrymme, uppmärksamhet från pedagogen och talbeteende.

Vid analysen angav flera av pedagogerna att möjlig orsak till att det inte några större skillnader noterades, var att det inte är fler barn vid varje bord (5-6 barn) än att alla hinner få uppmärksamhet och talutrymme.

Videofilmer:

Samtliga videosekvenser visar situationer där pojkarna och deras behov ges företräde och verksamhetens anpassas efter dem. Pojkarna får mer uppmärksamhet och tar mer av det tillgängliga utrymmet i form av taltid, pedagogens tid och uppmärksamhet och det fysiska utrymmet.. Några exempel:

- Under påklädning i hallen utgår pedagogerna från de mindre pojkarna när det organiserar sitt arbete. Flickorna får i stor utsträckning klara sig själva – och gör det också. De får stöd i förbifarten och när de ber om det. Pojkarna behöver inte be om hjälp.
- I alla de samlingar som filmats är det samma mönster – men i olika hög grad. Det är pojkarna som får det mesta talutrymmet, tar sig ordet oftare, får mest talstöd resp till-sägelser av pedagogen. De rör sig mer och tar större yta av rummet i besittning. Pojkarna associerar mer ofta utifrån vad som sägs och säger det högt. Flickorna talar mest när de får frågan eller uppmuntras att göra det.
- På filmerna finns också exempel på att pedagogerna har olika tonfall till flickor resp pojkar. Flickor är ”hjälpfröknar”, dvs oombedda hjälper till att hålla ordningen eller stödja verksamheten.

Sammanfattningsvis kan sägas att kartläggningen visade på mycket traditionella könsmonster och att pedagogerna bemöter flickor och pojkar olika. De förstärker traditionella könsmonster istället för att motverka dem, vilket är deras uppdrag enl läroplanen.

C/ Presentation och analys av kartläggningen

Kartläggningsresultatet för resp avdelning, kommenterades och analyserades tillsammans med projektledaren och delar av den presenterades för all personal i april 2003. Materialet bear-

betades utifrån följande frågeställningar; vilka könsmonster kan man upptäcka, hur skulle man kunna göra annorlunda?

De flesta av pedagogerna var förbluffade och förvånade av resultatet, främst av videofilmerna. De visar alla hur pedagogerna fokuserar på pojkarna till flickornas nackdel. Trots att de genom projektet tycker sig ha blivit väl medvetna om könsmonster, så upprepar de dem i alla fall! Videofilmerna ger mycket tydliga exempel på pedagogerna som konsekvent behandlar flickor resp pojkar olika.

Vid mitten av september träffades all personal igen och gick gemensamt igenom en sammanställning av all kartläggning och en analys av denna. En modell för jämställdhetsarbete som stöd för det fortsatta arbetet efter projektets presenterades av projektledaren och den diskuteras utifrån det kartläggningsresultat som förelåg. Samlingen blev den gemensamma avslutningen på projektet.

En avdelning, Skalman, vilken p g a personalförändringar inte deltagit i det tidigare kartläggningsarbetet, fick under oktober-december 2003 stöd av projektledaren, att tillämpa den föreslagna arbetsmodellen med kartläggning, analys och aktion.

D/ Förändringar i arbetsätt och aktioner

Kartläggningen hade i november – december, lett till flera förändringar i verksamheten, några exempel:

- Barnen (4-åringar) delas in i flick- och pojkgrupper när de leker vattenlek, efter att ha observerat att pojkarna fick det största utrymmet. Nu får flickorna mer utrymme och tar flera egna initiativ
- Barnen delas in i flick- och pojkgrupper vid pysselaktiviteter efter att ha observerat att flickorna inte fick samma utrymme som pojkarna. Nu får flickorna komma mer till tals och stärka självförtroendet, t ex vid saxklippning.
- Vid massage sätts barnen i par flickor-pojkar för att motverka snack om tjejbaciller i en barngrupp som kännetecknas av en stark uppdelning mellan flickor och pojkar
- Barnen delas in i en flickgrupp och en pojkgrupp vid påklädningen. Flickorna får gå först till tamburen och klä på sig. En pedagog följer med och hjälper till med påklädningen när det behövs. Pojkarna får komma när flickorna är klara och får också stöd av en pedagog. Istället för att ge pojkarna uppmaningar försöker hon inleda dialoger med pojkarna. Syftet är att flickorna ska slippa konkurrera om uppmärksamheten med pojkarna och att pojkarna ska ges utrymme att träna på finmotorik (knäppa knappar t ex) och ges möjlighet till samtal och dialog.

Flera pedagoger ger också exempel på att de är medvetna om att motverka könsmonster i det vardagliga arbetet, t ex att de särskilt riktar frågor till flickorna vid samlingar så att de inte sitter tysta, tänker på hur de tilltalar flickor och pojkar, försöker få bort pojkarnas tävlande om att komma ut först på gården genom att pedagogerna bestämmer vilka som får gå först, att de numera fördelar material för utelek, så att inte bara pojkarna får cyklarna m m

E/ Intervjuer med skolledning och pedagoger

För få en bild av vad olika pedagoger anser om projektarbetet och hur arbete med jämställdhet kan fortsätta i förskolan, så gjorde projektledaren intervjuer med nio pedagoger och den ansvarige skolledaren i november och december 2003. Intervjuerna återges i form av citat som uttrycker olika synpunkter, både negativa och positiva.

1./ Erfarenheter av och synpunkter på projektarbetet

Skolledning:

- Jag tycker att projektet har fungerat överlag bra. En framgångsfaktor har varit att projektet har haft en projektledare utanför förskolan som har initierat arbetet och som oberoende av vardagen har hållit ihop projektet och fungerat som pådrivare. I förskolan och skolan har man alldeles för ofta upplevt projekt som har startats entusiastiskt och sedan runnit ut i sanden p g a att vardagen har tagit över och konkurrensen med annat arbete har blivit för stor. Det är en stor fördel att ha en person som oberoende av vardagen håller ihop och driver arbetet framåt.
- Det resultat jag har sett av arbetet hittills, är att det finns en mycket större medvetenhet om jämställdhetsfrågorna än tidigare hos förskolans personal. Det visar sig i deras tankar och synpunkter t ex vid materialbeställningar, planeringar m m. Jag bedömer det som att ca 50% av våra förskolepedagoger har fått en ökad medvetenhet och fått in ett nytt tänk i sitt arbete. Jag vet att nästan alla har engagerat sig i arbetet, men några har p g a olika hinder inte hunnit så långt.

Pedagoger:

- Det jag har fått ut av projektet är att jag numera ser med andra ögon på barnen nu. Jag ser saker som jag inte sett tidigare. Man får liksom bevis för det som man alltid har trott om skillnader mellan flickor och pojkar. Även hos de små barnen är det tydliga könsskillnader, t e x i leken. Jag är uppmärksam på det i vardagens situationer, t ex när vi ställer frågor i samlingar, så att alla får ordet, när vi klär på barnen för att gå ut och i andra situationer. Vi tillåter ofta pojkar att avbryta oss i det vi gör, jag funderar på hur vi kan göra för att komma tillrätta med det.
- Det är bra att projektet har varat så lång tid som 1½ år. Det tar tid att se och jobba med dessa frågor. Det tar tid att bli mer medveten och koppla det till vardagen. Projektledarstödet har också varit mycket bra. Det är lätt att projekt rinner ut i sanden om det inte finns någon som håller i dem annars. Vi hade inte nått så långt om vi inte hade haft ett projektledarstöd.
- Vi tänker faktiskt till på ett annat sätt än tidigare. T ex när det gäller samlingen, där ser vi pratmönstren bättre nu. Pojkar tar för sig mera. Det är viktigt att vi ser till att alla barnen får tala och synas på samlingen. Jag tänker också på hur flickor och pojkar tar för sig vid alla aktiviteter. Vi har inte ändrat i vårt arbetssätt eller på annat sätt ändrat vår planering utifrån ett jämställdhetsperspektiv, men vi skulle kunna göra det.
- Projektet har gett mig en tankeställare. Man vill gärna tro att man är jämställd. Vi behöver reflektera mera över det. Jag har också blivit mer uppmärksam på hur föräldrar kan förstärka könsrollerna. De kan säga att deras pojkar är en riktig karl eller pynta flickorna m m.
- Vi tänker på ett annat sätt idag och ser ständigt nya jämställdhetssituationer i vår vardag på förskolan. Kartläggningsarbetet, särskilt med hjälp av videokamera, har betytt mycket för vår förståelse av jämställdhet. Arbetet blev så konkret och berörde oss direkt. Att se videofilmerna var en stark upplevelse.

2/ Vilka svårigheter och hinder har det funnits i arbetet?

Skolledning:

- Det har funnits olika hinder för förverkligande av projektet, vilka har gjort att några avdelningar inte har deltagit alls eller bara delvis. Vi har haft personalbyten, en förskola evakuerade sin verksamhet under våren 2003 till annan plats p g a vattenskada och vi hade i maj 2003 kommunals strejk.
- Jag vet att utvecklingsarbete av den här arten i frågor som i likhet med jämställdhet handlar om attityder, är ett processarbete som behöver tid för att för att få genomslag. Det är också viktigt att låta det får den tid som krävs. Jag tycker i det sammanhanget att två terminer har varit för kort tid. Ett utvecklingsarbete av den här typen behöver tre, gärna fyra terminer för att ge ett varaktigt resultat.

Pedagoger:

- Jag tycker det har varit svårt att hinna med att reflektera och jobba med vad vi lärt oss. Jag har ensam aktivitetsansvaret för min barngrupp (4-åringar) och behöver ständigt vara närvarande där. Det är svårt att både göra aktioner och förändringar när man är ensam. Jag tycker vi skulle ha fått mer tid för det, det känns som om vi inte har utnyttjat projektet så bra som vi hade kunnat.
- Det största hindret för utvecklingsarbete överhuvudtaget är att vi har så ont om tid i vår vardag för gemensamma reflektioner. De ger så mycket, men är svåra att få till.

3/ Hur kan förskolan fortsätta jämställdhetsarbetet?

Skolledning:

- När det gäller det fortsatta arbetet med jämställdhet i förskolan tycker jag det viktigaste är att personalen får med sig detta tänk i det vardagliga arbetet. Vi har också lokala arbetsplaner som vi kan ta med det i. Jämställdhet är en del av värdegrunden och ska påverka vårt arbete där. Det kan ingå i vår kvalitetsredovisning. Om det ska finnas ett specifikt mål för jämställdhet är jag osäker på. Vi har också att ta hänsyn till de prioriterade mål som varje år anges av Barn och utbildningsnämnden och som vi måste följa upp.
- Jag funderar över hur den kompetens som har utvecklats hos personalen ska kunna tillvaratas. Det finns ju några eldsjälar även i det här arbetet som har ett större engagemang än de övriga. Vem kan fortsätta driva på arbetet? Vad kan de ges för stöd i fortsättningen, t ex i nätverksform? Om inte de ges stöd och stimulans, finns det risk att en fortsatt utveckling av arbetet självdör.

Pedagoger:

- Jag tycker jämställdhet skulle kunna vara en del av den gemensamma utvärdering vi gör varje år. Jag tycker det är viktigt att vi kan hålla våra erfarenheter och kunskaper vid liv även efter projektet. Vi skulle kunna ta upp det på avdelningsmöten. Nätverksträffar med andra som också jobbat med dessa frågor vore också ett bra sätt.
- Vi har inte planerat att göra något på vår avdelning än, men det skulle vi mycket väl kunna göra. Vi ser det mer i vardagen än tidigare, men vi är nog också mogna för mer organiserade aktiviteter på området. Att se till att flickor och pojkar får lika mycket

utrymme i kuddrummet skulle kunna var en sådan aktivitet t ex. Pojkarna tar gärna stor del av utrymmet där och är snabbt där och börjar leka.

- Vi funderar på vad det är vi ska stärka hos resp flickor och pojkar. Men hur långt kan man sträcka sig? Vad ska egentligen stärkas? Vi har diskuterat om vi ska dela på flickor och pojkar ibland, de tysta barnen och flickorna vill vi göra mer synliga. Det är mest pojkar (fast inte de tysta) som syns och hörs om vi inte styr, t ex vid samlingar. Jag tycker också att det är viktigt att vi tänker på hur vi bemöter och tilltalar barnen. Vi kan också berömma pojkarna om de är fina, nyklippta t ex, inte bara flickorna.
- Vi ska fortsätta jobba enl den metod som projektledaren presenterade. Vi ska fortsätta vår kartläggning, skriva dagbok och göra våra aktioner. Det bästa vore om vi kunde få till ett gemensamt tänk på hela vår förskola, t ex när det gäller arbetsplaner och mål för verksamheten, inköp av material, placering av möbler och material.

5.4 Resultat av projektet och fortsatt jämställdhetsarbetet på Brandthovda förskolor

Ett aktivt jämställdhetsarbete är idag väl förankrat hos pedagogerna på Brandthovda förskolor. Utbildningen i projektet öppnade ögonen på pedagogerna att de har värderingar och föreställningar om flickor och pojkar som styr hur de utformar verksamheten med barnen. Kartläggningens resultat och särskilt video-filmerna, blev en aha-upplevelse för samtliga pedagoger. På filmsekvenserna kunde de se hur de – omedvetet – behandlade flickor och pojkar olika.

Pedagogerna vittnar i ovanstående intervjuer om att deras arbetssätt har blivit mer könsmedvetet och att de genomför små förändringar och aktioner i vardagen för att rätta till de ojämställda situationer som de ser. Det är ett pågående utvecklingsarbete som kommer att fortsätta på enheterna. För det fortsatta arbetet finns det idag från förskolans sida inga gemensamma aktiviteter inplanerade, men jämställdhet finns med i pedagogernas tankar om den kommande arbetsplaneringen. De föreslår att jämställdhet ska tas med i den årliga utvärderingen av verksamheten, att jämställdhet ska föras in som en del av kvalitetsredovisningen, att de vill utveckla arbetet genom att delta i nätverksarbete med andra förskolor och att mål om jämställdhet ska föras in i den egna förskolans arbetsplan.

6. Arbetet i förskoleklass, Fagersta

6.1 Bakgrund

Förskoleklassen Ekorren är en av fyra avdelningar på förskolan Prästkragen i Fagersta. De bägge förskollärarna på avdelningen tog kontakt med projektet på våren 2002 och efter diskussion så bestämdes att avdelningen skulle delta i projektarbetet. Antalet barn på avdelningen var läsåret 02/03 17 st och från början av projektarbetet var avdelningen bemannad med tre personer varav, de två förskollärarna kom att bli de aktiva i arbetet. Fr o m hösten 2003 har förskollärarna bytt arbetsplats till Per-Ols skolan och barnstugan Björksta och arbetar där i ett arbetslag med två ytterligare pedagoger i en förskoleklass med 32 barn.

6.2 Arbetssätt

Arbetsmetoden som valdes har varit densamma som användes vid Brandthovda förskolor. Som ett första steg fick personalen utbildning och reflektionstid kring jämställdhet. Tre seminarier om fyra timmar genomfördes med projektledaren som utbildare.

Steg två blev kartläggningar av relationerna mellan flickor och pojkar i den egna verksamheten med stöd av projektledaren, genom observationer och videofilmning. Steg tre blev analys av kartläggningsresultatet och diskussion om förändrat arbetssätt och pedagogik, där man ansåg det nödvändigt. Steg 4 var genomförandet av olika aktioner där jämställdhetsläget testades.

Arbetet var planerat enl följande:

Maj-juni 2002	utbildning, planering
Ht 2002	kartläggning
Vt 2003-	analys och könsbrytande aktiviteter

Planeringen kunde inte hållas av flera skäl. Arbetet fick göra ett uppehåll mellan oktober-februari p g a av renovering av förskoleklassens lokaler. En annan svårighet för att få kontinuitet i arbetet var personalförändringar och kommunals strejk under maj 2003. Pedagogernas byte av arbetsplats har också påverkat tempot i arbetet.. Dessa förändringar har också medverkat till att arbetsplanen förskjutits framåt, ca 6 månader. Den sista handledningen ägde rum i november 2003

6.3 Aktiviteter

A/ Utbildning och handledning

20030530

Introduktion, information och planering av det fortsatta arbetet.

20030625

Utbildning och handledning; vad är jämställdhet, manligt och kvinnligt, våra förväntningar på flickor resp pojkar, vårt jämställdhetsuppdrag i förskolan, kartläggning och observation.

20031003

Utbildning och handledning, genussystemet, metoder för kartläggning och jämställdhetspedagogik, planering av kartläggning på Ekorren

20030319
Videofilmning

20030624
Utbildning och handledning; analys av kartläggning och könsmönster, planering av det fortsatta arbetet, introduktion av aktionsforskningsprocessen

20031015
Ny avdelning, Björksta förskola, handledning, videofilmning

20031125
Analys av videofilm, planering av pedagogiska aktioner

B/ Kartläggning och analys

Under hösten och våren gjorde pedagogerna observationer av barnens fria lek utifrån frågeställningar; Var leker barnen, vem leker de med, vilket material använder de? Projektledaren hjälpte till med sammanställningen av observationerna och kartläggningen analyserades med pedagogerna.

Pedagogerna videofilmade själva och med stöd av projektledaren olika situationer, vilka sedan analyserades enl aktionsforskningsmodellen.

Vad visade kartläggningen?

- Tydliga skillnader mellan pojkar och flickor när det gäller rörelse och idrott. Flickorna har svårt att hävda sig och vara med i bollekar och pojkarna samtalar mycket mindre än flickorna, både i leken och med pedagogerna. Pojkarna får också kortare svar, vi ger dem mer kommandon. Flickorna leker tillsammans lekar.
- Skillnader i utnyttjandet av lokalerna. Killarna så gott som ”ägde” lekhallen. Tjejerna lekte i mindre grupper och gärna med stängd dörr om det gick, för att få vara i ifred.
- Stor skillnad i tambursituationen. Flickorna tar mer tid på sig, pratar med varandra och de vuxna, de instruerar varandra och visar, de kommenterar varandras kläder. Pojkarna har bråttom ut. De kan klä sig slarvigt eller hinner inte alltid få på sig alla nödvändiga kläder utan kan komma in efter en stund och hämta vantar eller mössa. Man kan säga att flickorna dominerar genom språket och pojkarna dominerar det fysiska utrymmet, tar plats är högljudda, den stund de är i tamburen. Flickorna tränar språk, begrepp, kroppsuppfattning, finmotorik (knyta skor omsorgfullt t ex). Pojkarna tränar hierarkier, tävling, får tillrättvisningar och mycket lite dialog.

C/ Förändrat arbetssätt och aktioner

- **Rörelse för flickorna och samtal för pojkarna**
Flickorna få lära sig bollsporter och träna på det och att pojkarna får träna samtal och dialog. Under hösten är gruppen delad, så att pojkarna har simskola och flickorna rörelse. Under våren blir det tvärtom.

När flickorna har rörelse får de träna:

Hur man håller i en inne-bandy klubba
 Hur man får med sig/driver en inne-bandyboll/fotboll
 Våga skrika mååål
 Våga ta plats i lekrummet

Pojkarna får ta god tid på sig vid av och påklädning på simhallen, tempot lugnas ner. Det är inte viktigt att komma först ut till bassängen eller till duschen. Pojkarna får tid till samtal och dialoger.

Andra tillfällen är de också uppdelade, t ex skogsutflykter och vid samlingar. På samlingarna är samtalsämnet kamratskap, känslor o dy. Då får pojkarna ett tillfälle att uttrycka sig och känna efter.

- **Tambursituationen**

För att bryta de traditionella könsmonster som konkurrens och tävling bland pojkarna i tamburen, planeras en förändring. Barnen skickas ut i tamburen i grupper om fem i jämn takt så att det inte blir så stor grupp åt gången, de långsammaste först och flickor och pojkar blandat. Pedagogerna ska stimulera pojkarna till samtal och att klä på sig färdigt innan de går ut, knyta skorna ordentligt etc.

De ska sedan få leka ute på gården tills alla är ute, utan lekmaterial. Först därefter kommer en vuxen ut och bestämmer vem som ska först, få leka med cyklarna först etc.

- **Ryggsäckarna**

När pojkarna skulle gå till simhallen, så hade de jättebråttom ut för att ställa sig först på ett led, för att kunna gå först i ledet till simhallen När pedagogerna försökte bryta det och sa att de skulle leka till alla hade kommit ut, i stället för att stå i led efter väggen, ställde de sina ryggsäckar i led efter väggen istället för att markera sin plats. Pedagogerna uppmanade då pojkarna att ställa ryggsäckarna på lekbordet och leka en stund tills alla var klar. Försökte de ställa upp sig på led, så bestämde pedagogerna vem som skulle gå först och det blev inte den som stod först i ledet. Därmed bröt de tävlingen och förhoppningen är att det ska medverka till en lugnare tambursituation.

D/ Intervjuer med skolledning och pedagoger

För att diskutera projektarbetet och resultat som uppnåtts, gjordes intervjuer av projektledaren med de bågige pedagogerna och ansvarig skolledare, Per-Ols skolan.

1/ Erfarenheter av och synpunkter på projektarbetet

Skolledare:

- Jag ser mycket positivt på det arbete som har gjorts. Jag tycker det är viktigt med jämställdhet i skolans arbete. Vi är inte alls jämställda utan måste arbeta mer med frågan. Den aktualiserades på ett obehagligt sätt i november 2003 när en 14-årig flicka blev våldtagen i Fagersta av unga pojkar. Jämställdhetsarbete är ett sätt att förebygga sådant i framtiden.

Pedagoger:

- Vi tycker att projektet har lärt oss att tänka i annorlunda banor. Vi tänker idag mer medvetet på jämställdhet i vardagsarbetet. Vi ser barnen på ett annat och ett mer fördjupat sätt. Det går inte att bortse från jämställdhet längre, det har blivit ett nytt perspektiv i vårt arbete. Jag hade inte förväntat mig att se så mycket nytt som jag har gjort. Att jobba med jämställdhet är så starkt, det har sådant djup. Jag trodde att jag var ganska jämställd när vi började, men det har jag fått klart för mig att jag inte alls var!
- Det har medfört att vi har ändrat arbetssätt och då har vi arbetet med arbetsmodellen utifrån aktionsforskning, som vi tycker att fungerar bra för oss. Vi tittar på en liten del av vår vardag, ser ett jämställdhetsproblem, gör en aktion och ser om det ger ett mer jämställt resultat eller om vi måste göra något mera.
- Det har varit bra att projektet har haft en projektledare som har kommit utifrån. Hon har hjälpt oss med synpunkter och att göra analyser på ett sätt som skulle ha varit svårt för oss att göra själva, trots att vi har ett engagemang och kunskaper i ämnet. Det har också varit bra att hon har betonat att det är en process att arbeta med dessa frågor och att det måste få ta tid för att bli ett bestående resultat. På en förskola så händer det hela tiden saker i vardagen, som förrycker planeringen och det kan kännas segt att planer förskjuts.

2/ Hinder och svårigheter:**Skolledare:**

- Ett hinder för projektet har naturligtvis varit de praktiska omständigheterna med en hastigt påkommen renovering och personalförändringar. Det innebar ju att arbetet försköts framåt.

Pedagoger:

- Ett hinder och samtidigt en svårighet i arbetet har varit att vi vid flera tillfällen känt frustration över att ha för kort med tid. Vid flera tillfällen har vi planerat att göra kartläggningar, men inte fått tid att göra det. Det hade också behövts mer utrymme för reflektion i vår vardag. Så här i efterhand inser vi att vi bättre borde ha diskuterat det med vår chef och fått mer utrymme. Vi trodde nog att vi skulle hitta den tiden själva, men det har varit svårare än vi trodde. Sedan har det också naturligtvis också varit frustrerande med den reparation av vår avdelning på pågick under hösten 2002 och som påbörjades med kort varsel. Under den perioden hade vi ingen möjlighet att jobba med projektet.

3/ Hur kan förskolan fortsätta jämställdhetsarbetet?**Skolledare:**

- Vi vill gärna att pedagogerna fortsätter sitt arbete och så småningom även att det ska involvera andra på barnstugan och Per-Ols skolan. Vet att det finns intresserad personal på fritidshemmet. Förskollärarna kan delge de andra sina erfarenheter och metoder, de är en resurs för hela skolan.
- Jag tycker det är viktigt att pedagogerna får arbeta i sin egen takt med dessa frågor. Det är bättre att vi startar i liten skala och låter det växa fram succesivt. Jag tror också att det är lättast att arbeta med jämställdhet i förskolan. Där är det lättare att göra förändringar. I skolan är strukturerna mer låsta och svårare att förändra. Där tar det längre tid.

Pedagoger:

- Vi har talat om att sprida våra kunskaper till fler på Per-Ols skolan och på förskolan Björksta. Vi arbetar nu med två nya arbetskamrater här i förskoleklassen och spontant så kommer vi in på ämnet i vardagen. Men vi tycker också att de som tar över våra barn i skolan skulle kunna fortsätta arbetet. Ett sätt att göra frågan mer återkommande är att ta med den i vår utvärdering där värdegrunden finns med som ett eget område. Det utgör grunden för vår kvalitetsredovisning. Det vore också roligt att fortsätta utvecklingsarbetet här i förskoleklassen, vi har ju bara börjat.

6.4 Resultat av projektet och fortsatt jämställdhetsarbetet i förskoleklassen i Fagersta

I förskoleklassen är jämställdhetsarbetet idag väl förankrat. Pedagogerna är väl medveten om att de för traditionella könsmönster vidare. I har idag utvecklat en mer könsmedveten pedagogik och beskriver hur de försöker rätta till de ojämställda situationerna när de uppmärksammar dem i vardagsarbetet. Som stöd använder de den metod inspirerad av aktionsforskning, som presenterades i projektet.

Bägge de pedagoger som har deltagit i projektet deltar under 2004 i Värdegrundcentrums utbildning till genuspedagoger. De kommer att som ett led i den utbildningen utforma en projektplan för det fortsatta arbetet med jämställdhet på förskolan. Förskolan är den del av Per-Ols skolan, idag en f-6 skola. På skolan finns det intresse hos både skolledning och pedagoger att utveckla arbetet med jämställdhet att omfatta fler enheter inom skolan. De bägge blivande genuspedagogerna blir viktiga resurser i det arbetet.

7. Seminarier – Jämställdhetsverkstäder

Projektet anordnade under hösten 2002 och våren 2003, sammanlagt fyra öppna seminarier kring jämställdhet i skola och förskola. Seminarierna benämndes Jämställdhetsverkstäder och arrangerades i samverkan med Mälardalens högskola. Syftet med seminarierna har varit att visa på metoder och goda exempel på konkret jämställdhetsarbete skola och förskola, samt forskning på området.

Inbjudningar till seminarierna skickades ut alla länets skolor och förskolor. De ägde rum på kvällstid i högskolans lokaler i Västerås och samlade mellan 30-70 intresserade vid varje tillfälle. Deltagarna kom från alla skolformer, inkl lärarstudier och även från olika delar av länet.

2002-09-30

”Vilken bra idé!”, seminarium med Kajsa Wahlström, förskolechef och jämställdhetspedagog från Tittmyran/Björntomtens förskolor i Gävle. Kajsa var med och initierade förskolornas framgångsrika arbetet med jämställdhetspedagogik. Hon berättade om sina och personalens erfarenheter av konkret jämställdhetsarbete bla genom att använda videokamera för att kartlägga könsmonster i det vardagliga arbetet.

2002-10-23

”Orden som sk(r)ämmer”, seminarium med Karin Kjellberg. Karin är pedagog och har medverkat i bl a JämOs skolprojekt. Hon diskuterade på seminariet den ökade förekomsten av verbala kränkningar och provocerande könsord bland ungdomar i skolmiljö och gav metodiska tips på hur man kan arbeta med frågan i skola och förskola.

2003-03-18

”Massmediernas enfaldiga typer”, seminarium med Anna Broman Norrby från det mediekritiska nätverket ”Allt är möjligt” i Göteborg, en ideell förening som bevakar och ifrågasätter enfaldiga skildringar av kvinnor och män i medierna. Anna presenterar i seminariet en pedagogisk metod för att synliggöra hur medierna skildrar kvinnor och män och delar in dem i stereotyper, som Projektören, Skönhetsslaven, Hushållsfunktionären, Machomannen, Kärleksgudinnan och Drömprinsen.

2003-04-01

”Lär sig flickor och pojkar olika?”, seminarium med Anders Jakobsson, lektor i utbildningsvetenskap vid Malmö högskola. Anders har i sin forskning ställt sig frågan hur elever lär sig ett nytt material med stöd av datorer i sin doktorsavhandling ”Elevers interaktiva lärande vid problemlösning i grupp”. Han fann fem typer av elever, var och en med sitt eget inlärningsätt; Meningsskaparen, Reproducenten, Relationsunderhållaren, Etikern och Kunskapsbyggaren. Han såg också en tydliga könsmonster, Meningsskaparen är ofta en flicka medan Kunskapsbyggaren ofta är en pojke. Anders ställde frågan: Hur kan jag då som lärare möta dessa olika typer av elever och få dem att utveckla sitt lärande?

8. Genuspedagoger

8.1 Utbildning ”Värdegrund, jämställdhet och genusvetenskap”.

Genom beslut i statsverkspropositionen 2002, gavs Skolverket i uppdrag att genomföra utbildningar i genuskunskap och jämställdhet för personal i förskola och skola. ”Värdegrund, jämställdhet och genusvetenskap”, omfattande 10 högskolepoäng. Målet för regeringen är att det i slutet av år 2004 ska finnas minst en person med utbildningen i varje kommun, som där ska fungera som en pedagogisk resursperson i genus och jämställdhet för förskolor och skolor i kommunen. Utbildningen genomförs av Värdegrundscentrum vid Umeå universitet och Centrum för värdegrundsstudier vid Göteborgs universitet på distans. Utbildningen är kostnadsfri.

Intresset för utbildningen har varit ljum i hela landet, med få sökande till kurserna och det gäller också Västmanland. Projektet har med hjälp av Västmanlands kommunförbund informerat länets alla kommuner om utbildningen och de projektmedel för jämställdhetsarbete som samtidigt var möjliga att söka för kommuner som anmälde en person till utbildningen. Under projekttiden har gjorts två utskick och information gavs också på kommunförbundets presidiekonferens den 8 juni 2003.

8.2 Genuspedagoger i Västmanland

Risbroskolan anmälde som ett led i sitt jämställdhetsarbete, en av skolans lärare till genuspedagogutbildningen och sökte med stöd av projektet Jämställd skola, medel för jämställdhetsarbete bland skolan elever från Värdegrundscentrum. Skolan tilldelades de sökta medlen, 100.000 kr, vilka användes till samarbete med Norrby teater Fagersta och jämställdhetskonsult Doris Marydotter.

Hallstahammars kommun har också anmält en lärare på Kantzowska gymnasiet till utbildningen under 2003. Där har man också med stöd från projektledaren utnyttjat möjligheten att söka projektmedel från Värdegrundscentrum och tilldelats 85.000 kr för arbete med att kritiskt granska medias bild av kvinnor och män.

Som en följd av projektarbetet har också två förskollärare i förskoleklassen i Fagersta påbörjat utbildningen under 2004. Fagersta kommun kommer därför i slutet av 2004 att ha tre utbildade genuspedagoger, vilket ger kommunen unika möjligheter att arbeta med dessa frågor.

Projektledaren har också haft möjlighet att gå utbildningen, vilket innebär att Västmanland har fem personer som går eller har genomgått utbildningen. Tre av dessa finns i Fagersta kommun. Västmanlands kommuner är garanterade 18 platser sammanlagt på utbildningen (minst en plats per kommun och sedan ytterligare en plats per 2.500 barn) och har alltså utnyttjat fem. Det måste betecknas som mycket dåligt intresse.

9. Övriga aktiviteter i projekt Jämställd skola

9.1 Kontakter med skolor och förskolor i länet

Projektet har haft kontakter med olika skolor och förskolor i länet för information och utbildning om metoder för jämställdhetsarbete.

Förskolan Fasanen, Götlunda, april 2002

Information på ett arbetsplatsmöte

Centralskolan, Heby, januari 2003

Halvdags seminarium om metoder för kartläggning av relationer och skolmiljö ur ett jämställdhetsperspektiv för pedagoger i år 1-6. Arbetet med stöd av metoderna på skolan följdes upp med ett föräldramöte, där projektledaren medverkade.

Föräldrakooperativ förskola, Västerås, mars 2003

Kvällsseminarium med förskolans pedagoger.

Kantowzka gymnasiet, Hallstahammar, april 2003

Information om genuspedagogutbildningen och stöd i formulerande av ansökan om projektmedel till Värdegrundcentrum Umeå.

Önstaskolan, Västerås maj 2003

Föreläsning för skolans pedagoger, högstadieskola.

9.2 Seminarium ”Tre perspektiv på kropp och kön i skolan.”, december 2003

Två halvdagar i december anordnade landstingets folkhälsoenhet och tjejjouren Ronja i Västerås ett halvdagsseminarium om föreställningar och förväntningar om kön-kvinnlighet-manlighet i skolan och hur man kan arbeta förebyggande för att undvika kränkningar och könsmobbing.

Initiativet kom från myndighetssamverkan rörande våld i nära relationer i Västmanland. Syftet med de bägge halvdagarna var att väcka intresse hos skolan för att samverka i ett förebyggande arbete kring frågor som rör makt och kön i skolan.

Programmet (se not) innehöll tre pass med rubrikerna; ”Tjejernas perspektiv” (Tjejjouren Ronja), ”Killarnas perspektiv (Ungdomsmottagningens killmottagning, Västerås) och ”Skolans perspektiv, ansvar och aktuell forskning” (Jämställd skola).

Intresset för dagarna var stort, ca 70 personer deltog vid de bägge tillfällena. Alla deltagande skolor uttalade också önskan om ett starkare samarbete, t ex i nätverksform i dessa frågor.

10. Erfarenheter och utmaningar

Under projektets gång har många diskussioner ägt rum om metoder och vägval i arbetet. I projektets backspegel kan vi se att det finns både gemensamma erfarenheter och utmaningar att arbeta vidare med. Här följer en analys och en diskussion kring viktiga erfarenheter av projektet och utmaningar för det fortsatta jämställdhetsarbetet på skolenheterna.

- **Det finns inga generella metoder**

I rapporten beskrivs den övergripande metod som har använts i projektet. Den består av fyra steg; kunskap och reflektion – kartläggning – konkret förändringsarbete (aktioner) – uppföljning/utvärdering. Det är ett generellt arbetssätt som kan tillämpas på skolans alla stadier. Olika metoder har sedan använts för att genomföra dessa steg. Det har varit olika former av utbildningsinsatser; föreläsningar, värderingsövningar, litteraturstudier, handledning m m. Kartläggningen har skett genom elevenkäter, gruppdiskussioner med elever, analys av betyg, observationer, videoinspelning m m. Aktioner har haft olika karaktär; självförtroendekurs för flickor, särundervisning, samtal om sexuella trakasserier och kränkningar m m.

Projektet har visat att det inte finns några färdiga svar eller metoder för hur jämställdhetsarbetet ska bedrivas på en skola. Det bestäms av den kartläggning och den analys som pedagogerna gör av sin egen pedagogiska situation. Det gör måste utgå ifrån och landa i det egna vardagsarbetet. Varje skola/förskola måste hitta sin egen väg, enas om sina egna mål och göra de åtgärder som upplevs som angelägen just på den skolan.

- **Skolledningens engagemang avgörande**

Skolledningens engagemang och delaktighet i jämställdhetsarbetet är avgörande, om ett påbörjat utvecklingsarbete ska bli något mer än en tillfällig förändring. Rektor ger arbetet legitimitet både inåt i personalgruppen och utåt mot skolförvaltning, föräldrar och det omgivande samhället. Om jämställdhetsarbetet ska bli bestående och integrerat i verksamheten, behövs skolledningen för att bidra med resurser, lösa problem och uppmuntra arbetet. Om eldsjälarna - de mest motiverade – lämnas ensamma i arbetet, så riskerar det att enbart bli ett tillfälligt projekt. På de tre skolenheter som har ingått i projektet har skolledningen på olika sätt stöttat och varit delaktiga i projektarbetet, vilket varit en bidragande orsak till det goda resultatet.

- **Tid, en viktig resurs**

Projektet var planerat till ett läsår, men förlängdes till tre terminer p g a fördröjning av arbetet av olika skäl. Arbetet befinner sig fortfarande på ett inledande stadium på de medverkande skolorna och det är ännu en bit kvar tills handlingsplaner och mål för jämställdhetsarbetet är färdigformulerade. Fyra terminer, dvs två läsår förefaller därför vara en tidsrymd som är rimlig för att starta och etablera ett varaktigt arbete med jämställdhet på en skola eller förskola. Jämställdhet utmanar invanda strukturer i skolan. Tålamod är en viktig egenskap i sammanhanget.

Ett problem i arbetet och föremål för pedagogernas frustrationer, har varit svårigheten hitta gemensamma tider för att samla pedagogerna i mindre grupper för handledning och diskussion, t ex jämställdhetsgruppen på högstadieskolan och arbetslagen i förskolan. Tiden för gemensamt pedagogiskt arbete i skola och förskola är snäv idag och svår för pedagogerna att styra. Det pekar också på vikten av att skolledningen är delaktig i jämställdhetsarbetet för att kunna lösa problem av den här arten.

- **Elevernas delaktighet i jämställdhetsarbetet**

De mesta av de aktiviteter som har genomförts i projektet har planerats av vuxna och riktats till elever och förskolebarn. Det finns få exempel på aktiviteter som involverar eleverna i planering och genomförande av aktiviteter. En risk med det är att arbetet inte blir så levande eller angeläget för eleverna. Det är viktigt att de frågor som eleverna anser angelägna också blir belysta i jämställdhetsarbetet. Om det bara är lärarna som formulerar de frågor som ska belysas är det risk för att det blir den äldre generationens bild som blir förhärskande.

Anna-Karin Olsson (5) menar att en nyckelfaktor för en bra arbete är att synliggöra och problematisera de ungas bild och könsmyter och ställa dem i kontrast till den äldre generationens syn. Det ger dynamik och kraft i arbetet. Det kan t ex handla om att diskutera ”normalitet” ur ett könsperspektiv. För att kunna bryta traditionella mönster måste eleverna vara medvetna om dem och se sig själv som en del av dem. Det är först då som en medveten förändring kan ske.

Skolverket framhåller i sin rapport ”Relationer i skolan”, vikten av att skolorna också skaffar sig kunskaper om ungdomskultur och de normbildningar, både för att kunna bejaka positiva förändringar och motverka negativa normyttringar (6). För att kunna förändra negativa normer måste skolans personal skaffa sig kunskap om och förstå barns och ungdomars umgängeskultur i den egna skolan. Ett sådant arbete måste naturligt ske i nära samverkan med eleverna. I den skola där personal och elever gemensamt kan formulera en plattform för arbetet, t ex i form av en jämställdhetsplan med tydliga mål, blir jämställdhet

- **Jämställdhet utgår från pedagogen – öppenhet nödvändigt**

Det är dock tveksamt om det blir några varaktiga förändringar i ett arbete där fokus enbart riktar in sig på eleverna och deras förhållningssätt. Ett genusmedvetet, pedagogiskt arbete måste alltid utgå från pedagogen. En viktig erfarenhet i projektarbetet är att när pedagogen blir medveten om sina egna könsnormer och värderingar, blir begreppet jämställdhet synligt och tydligt och därmed möjligt att arbeta konkret med. De förskollärare som har videofilmatiserat sig t ex, vittnar om sin häpnad när det såg sig själva konsekvent behandla flickor och pojkar olika, utan individuella hänsyn. De ansåg sig ändå vara könsmedvetna utifrån den utbildning som de hade fått genom projektet.

Det kan vara smärtsamt att inse att man som pedagog har varit med och skapat ojämställda förhållanden för barnen och det kan vara en orsak till att inte vilja se det. Det är viktigt att vara medveten om att det kan finnas motstånd mot att erkänna sin egen ojämställhet, även om protesterna inte alltid är synliga. Det finns idag ingen i den svenska skolan som tar avstånd från att arbeta med jämställdhet, men det finns i varje kollegium också flera som inte heller kommer att medverka så aktivt. Men för att få en varaktig förändring måste kollegiet och arbetslagen skärskåda sig själv, problematisera och synliggöra de föreställningar och normer som bär upp det genusystem som finns på skolan/förskolan. Det är därför viktigt med öppenhet i diskussioner och ett tillåtande samtalsklimat på skolan/förskolan. Jämställdhet är en pedagogisk utmaning som ifrågasätter många invanda strukturer.

- **Stärka flickor eller pojkar?**

Flera av de aktiviteter som har genomförts i projektet har haft karaktären av särundervisning,

(5) Olsson, ”Insatser för att stärka flickors självförtroende”

(6) Myndigheten för skolutveckling, Dnr 2003:188

dvs att flickor och pojkar skiljs åt och undervisas i olika grupper. Det förekommer både på

högstadieskolan och i förskolorna och motiven och utgångspunkterna för aktiviteterna varierar, men de flesta sätter flickornas behov i fokus. När vi sätter på oss genusglasögonen är det kanske så att det är lättare att se flickornas underordning, särskilt när det gäller ungdomar på högstadiet. Det är lättare att se den könsdiskriminering som flickorna utsätts för, t ex utsatt-heten i den psyko-sociala arbetsmiljön genom den dagliga mängden av könsord. Det är svårare att se att pojkarna också på detta sätt fostras i en negativ könsroll.

Det är också viktigt att fundera på vilka effekter olika åtgärder kan få för den dagliga relationen mellan flickor och pojkar. Ett exempel är den kurs för flickorna i år 8 med syfte att stärka deras självkänsla, som genomfördes på högstadieskolan. Kursen blev mycket uppskattad av flickorna och dramapedagogen tyckte sig se positiva förändringar hos de deltagande flickorna. En fråga som då aktualiseras är hur den övriga omgivningen på skolan uppfattar de krav på inflytande som flickorna lärt sig ge uttryck för. Maktrelationerna i klassrummet är inte förändrade och de ojämsställda relationerna mellan flickor och pojkar kvarstår förmodligen. Anna-Karin Olsson (7) menar att det finns en risk för att pojkarna i flickornas ögon blir bärare av problemet, dvs ojämsställdheten. Om inte pojkarna också får stöd i att tänja på gränser och bryta könsmonster, finns risken att beteendeskilnaderna, dvs stereotyperna, mellan flickor och pojkar ökar, istället för att minska, de goda motiven till trots. Det finns också en risk att flickorna pekats ut som en grupp med särskilda behov och som behöver göras om. Fokus kommer då bara på en grupp i de maktrelationer som finns i klassrummet, där både flickorna och pojkarna medverkar.

Det är därför viktigt att en könssegregerad aktivitet inte får bli enstaka eller fristående. Den måste ingå i en helhet och en planerad verksamhet med syfte att bryta och förändra även pojkarnas könsmonster. Att stärka pojkarnas självförtroende, så att de kan våga bryta könsmonster, kan handla om att stärka deras förmåga att lyssna, visa empati och känslor och samtala. En aktivitet på det temat ägde rum när Doris Marydotter träffade flickor och pojkar gruppvis. På högstadieskolan har detta uppmärksammats av eleverna själva. Några pojkar har tagit upp frågan om inte de också kan få "killgrupper", med syfte att diskutera och problematisera förväntningarna på att pojkar och män.

På förskolorna har pedagogerna också delat upp barnen i flick- och pojkgrupper, t ex vid påklädningen. Här är man redan från början haft en helhetssyn med syftet att både flickors och pojkars behov ska uppmärksammas. Det har handlat om att träna olika förmågor hos barnen utifrån de behov som de filmade videosekvenserna visade. Det var bl a samtals-träning för pojkar och träning i bollspel för flickor. Målet är att barnen ska utveckla flera förmågor, vidga sin repertoar och göra situationen mer jämbördig i blandade grupper. Att dela in barnen i flick- och pojkgrupper blir här på ett tydligt sätt ett medel för att uppnå lika villkor för barnen, en kompensatorisk pedagogik.

- **Stöd i jämställdhetsarbetet**

Jämställdhetsarbete handlar om att föra en ny dimension i skolarbetet, att "sätta på dig genusglasögon". Som tidigare har konstaterats handlar det mycket om att skärskåda sina egna värderingar och attityder och tänka i nya banor. En stor fördel i det arbetet är att få stöd och impulser av någon utanför den dagliga miljön. I projektet har det skett genom att projektledaren och föreläsare har handlett och utbildat. I intervjuerna med pedagogerna betonar flera betydelsen av det stödet.

(7) Olsson "Insatser för att stärka flickors självförtroende"

Förmodligen kommer det att vara viktig även för det fortsatta arbetet på skolorna. Återkommande kompetensutveckling på området rekommenderas för de skolor som medverkat i projektet. Det gäller ständigt pröva sina föreställningar. Det kan ske i form av föreläsningar och seminarier, men också i form av nätverk med andra skolor som arbetar med frågan. Kollegiala diskussioner och erfarenhetsutbyte är ett bra forum för vidareutveckling av den egna verksamheten.

- **Jämställdhetsplaner**

För att jämställdhetsarbetet ska bli långsiktigt och varaktigt behöver skolan göra en plan för det gemensamma arbetet. Mål för arbetet behöver formuleras och förhandlas på skolan och konkreta åtgärder utifrån den gjorda kartläggningen tas fram. Årlig utvärdering är viktig för att kunna följa upp och utveckla arbetet. Planen kan t ex ta upp hur man ska föra in jämställdhetsperspektiv i undervisningen, förebygga sexuella trakasserier, stärka flickor och pojks självförtroende, vidga könsrollerna genom att träna olika förmågor hos barnen etc. Ingen av de medverkande skolorna hann under projektiden påbörja ett planarbete, men de har för avsikt att göra det

Denna plan för det pedagogiska arbetet kan med fördel kopplas till den lagstadgade jämställdhetsplanen för personalen. Jämställdhetslagen kräver att alla arbetsgivare med fler än tio anställda årligen upprättar en jämställdhetsplan. Den ska ha samma grundstruktur som den ovan skisserade pedagogiska planen med kartläggning/analys, målsättning, åtgärder och uppföljning. De områden som tas upp i planen enl lagen är bl a arbetsförhållanden, sexuella trakasserier, lönefrågor, rekrytering, förvärvsarbete och föräldraskap och kompetensutveckling. Mål för sexuella trakasserier kan t ex omfatta hela skolan, både personal och elever. Ett bra jämställdhetsarbete hos personalen ökar medvetandet och sprider sig till eleverna.

11. En jämställd skola i Västmanland – hur kan arbetet gå vidare?

11.1 Fagersta – en kommun på väg mot jämställda skolor?

Två skolenheter i Fagersta kommun har ingått i projektet, högstadieskolan och en förskoleklass. Bägge enheter har etablerat ett långsiktigt jämställdhetsarbete. De har konstaterat den pedagogiska miljön är ojämfälld och könstraditionell. Kartläggningen visar att flickor och pojkar bemöts och bedöms olika, till bägge könenas nackdel.

En intressant fråga i sammanhanget är hur de könstraditionella inlärningsmiljöerna i skola/förskola, påverkar Fagersta kommun, t ex arbetsliv och näringsliv? Vi ska titta närmare på två områden, dels utbildningsnivån i kommunen och dels hur könsuppdelad arbetsmarknaden är.

Först utbildningsnivån; av analysen av betygen på Risbroskolan, framgår att flickorna överlag har bättre betyg än pojkarna. Vi vet att det finns ett samband mellan bra betyg och vidare studier. Statistik från åren 1997-2000 (not) visar att i Fagersta går fler flickor än pojkar vidare till högskolestudier inom tre år efter avslutad grundskola. Det är stor skillnad mellan flickor och pojkar, ett par av åren är det fyra gånger fler flickor som går vidare till högskolestudier. Om fler pojkar får bättre betyg kan vi anta att fler också går vidare till eftergymnasiala- och högskolestudier. Det skulle öka deras anställningsbarhet och minska arbetslösheten i den gruppen.

Vidare arbetsmarknaden i Fagersta. Andelen sysselsatta inom traditionell industri är hög, drygt 40% och inom den sektorn är andelen män hög. Den kvinnliga arbetskraften återfinns inom vård, omsorg och handel. Arbetsmarknaden är alltså starkt könsuppdelad. I sektorerna vård och omsorg vet vi att medelåldern är hög och att arbetskraftsbehovet därför kommer att öka inom några år. Vi vet också att fler kvinnor än män flyttar från Fagersta. Det finns risk för arbetskraftsbrist inom vård och omsorg inom en snar framtid. Att bryta den rådande könsstrukturen på arbetsmarknaden, så att fler män arbetar inom vård och omsorg, skulle kunna vara ett sätt att möta sektorns arbetskraftsbehov. Det här är två exempel på samband mellan arbetsliv och jämställdhet. Det går förmodligen att plocka fram fler jämställdhetsaspekter ur ett kommunalt perspektiv. Fagersta placerar sig i bottenläge utifrån SCBs jämställdhetsindex, plats 251 av 289. (8)

En jämställd skola i Fagersta skulle kunna vara ett verktyg för att förbättra utbildningsnivån och bryta den traditionella könsstrukturen på arbetsmarknaden. En skola där jämställdhetsperspektivet hela tiden finns med i planeringen av verksamheten, kan fokusera mer på pojkarnas behov av att träna färdigheter som gynnar studier. Det kan ske t ex i form av samtals- träning för pojkar enl den modell som i projektet praktiserats i förskoleklassen i Fagersta, med syfte att ge pojkarna bättre färdigheter i språk. En tidig träning i empati och omsorg för pojkar kan också motivera för arbete inom vårdsektorn och också verka förebyggande på den psykosociala arbetsmiljön i skolan och förebygga sexuella trakasserier. En tydlig jämställdhetsprofil på skolan i Fagersta skulle innebära en kvalitetshöjning och därmed också göra kommunen mer attraktiv att flytta alt återflytta till för småbarnsföräldrar.

Fagersta kommun har idag mycket goda möjligheter att skapa en jämställdhetsprofil för sina skolor. På två skolenheter finns idag ett väl förankrat jämställdhetsarbete, med kunskaper och erfarenheter som kan komma andra skolenheter till del . Efter 2004 kommer kommunen

att ha en stark pedagogisk kompetens på området genom de tre pedagoger, som under året genomgår högskoleutbildning i genuspedagogiska frågor och dessutom har egen erfarenhet av att arbeta med jämställdhet, både i grundskola och i förskola. Skolorna i kommunen kommer den närmaste åren dessutom att befinnas sig i ett förändringsläge. Kommunen kommer år 2006 att förändra strukturen på sina skolor så att högstadieskolan försvinner och att alla skolor blir f-9 skolor. En sådan förändring medför naturligtvis personalförändringar, vilket i sin tur kommer att innebära nya arbetslag ska trimmas in. Men det kan också vara en unik möjlighet till ett inför förändringen arbeta in jämställdhet som ett tydligt perspektiv i de nya skolornas gemensamma arbete, som ett perspektiv i det övriga förändringsarbetet.

11.2 Skapa ett regionalt jämställdhetscentrum för pedagoger

Två viktiga erfarenheterna från projektet är att kunskap föregår handling och att det inte finns några färdiga svar eller metoder för hur jämställdhetsarbete ska bedrivas på en skola eller förskola. Det finns flera olika metoder och tillvägagångssätt, men varje skola måste skaffa sig kunskaper av sin egen pedagogiska situation och göra en gemensam analys för att hitta rätt vägar och metoder. Det finns ingen skola som är den andra helt lik, mångsidighet krävs i jämställdhetsarbetet.

En svårighet i arbetet är att det handlar om att ifrågasätta attityder och värderingar om kvinnor och män och könsbundna maktrelationer som är djupt rotade i vårt samhälle och endast delvis medvetna hos de berörda pedagogerna. De flesta pedagoger anser sig vara könsneutrala och att de behandlar flickor och pojkar olika. Erfarenheterna av projektet har i det sammanhanget visat på den praktiska handledningens betydelse. En handledare som inte är pedagog på skolan ifråga, kan utifrån en mer neutral position ge kunskap, tips och idéer på metoder, samt fungera som bollplank och samtalspartner utifrån resp skolas behov. Ibland kan det handla om enstaka insatser, i andra fall om längre insatser.

I projektet har också framkommit önskemål om samverkan i nätverk med andra skolor. Det kan gälla erfarenhetsutbyte, metoddiskussioner och samverkan vid utbildning. Det arbete som gör i länet behöver spridas. Ett uttryck för önskemålen om erfarenhetsutbyte och de välbesökta seminarier "Jämställdhetsverkstäder", vilka anordnades under projektet.

För att ta tillvara på och bygga vidare på de erfarenheter som har gjorts i projektet Jämställd skola och för att möta de önskemål om stöd i ett konkret jämställdhetsarbete, föreslås ett regionalt jämställdhetscentrum för pedagoger i Västmanland. Centrat skulle vara en resurs för pedagoger, skolor och förskolor i länet med syfte att stödja och initiera konkret jämställdhetsarbete. Centrat skulle ha som uppgift att förmedla information, litteratur, film, forskning och metoder för jämställdhetsarbete. Vidare att fungera som ett kompetenscentrum dit intresserade kan vända sig med frågor, ge handledning/vägledning, arrangera fortbildning och seminarier. En uppgift kan vara att initiera och stötta nätverk mellan pedagoger och skolor/förskolor. Centrat bör samverka med Mälardalens högskola och dess nystartade Genusforum, samt med lärarutbildningen. En samverkansresurs för ett kompetenscentrum för jämställdhet är den grupp på fem utbildade genuspedagoger som kommer att finnas i länet vid årets slut.

I länets tillväxtprogram för åren 2004-2007, framhålls vikten av målinriktade och strategiska åtgärder för att bredda kvinnors och mäns utbildnings- och yrkesval. Det skulle kunna underlätta näringslivets framtida rekrytering av kvalificerad arbetskraft med rätt utbildnings-

bakgrund. Ökade insatser för att utveckla pedagogiken i all utbildning med utgångspunkt i jämställdhetsperspektivet framhålls som angelägna i tillväxtprogrammet.

12. Litteratur och källor:

Gaby Weiner, Britt-Marie Berge, "kön och kunskap", Studentlitteratur 2001

Britt-Marie Berge (red), "Kunskap bryter könsmonster", Länsstyrelsen Jämtlands län 2001

Yvonne Hirdman, "Genus – om de stabila föränderliga former", Liber 2001

Kajsa Svaleryd, "Genuspedagogik", Liber, 2003

"Relationer i skolan – en utvecklande eller destruktiv kraft", Skolverket Dnr 2001:2163

Christel Brodal och Pia Berntsen, "Jämställdhet? – Ja, men inte i skolan!", projektarbete, Lärarprogrammet Högskolan i Dalarna 2003

Genuspraktika för lärare, Lärarförbundet 2000

Lika för lika, Strategier för en jämställd skola, Lärarförbundet 1998

"Insatser för att stärka flickors självförtroende", Rapport jämställdhetsprojekt i skolan, Anna-Karin Olsson Centrum för värdegrundsstudier, Göteborgs universitet 2003

"Hur är det ställt? Tack ojämnt!" Erfarenheter av jämställdhetsarbete i grundskola och gymnasieskola, Myndigheten för skolutveckling, Dnr 2003:188.

Statistik om kvinnor och män från Länsstyrelsen i Västmanland

www.skolverket.se/

www.dorismarydotter.nu

www.scb.se